

EESTI KIRJANDUS

SISU:

- E. JALAK: 70-aastane G. E. Luiga. (Pildiga.)
M. SILLAOTS: Eesti novellikirjandus 1935. aastal.
FR. TUGLAS: Eesti memuaarikirjandus 1935. aastal.
E. LAUGASTE: Episood eesti karikatuuri arenguloost. (Joonistega.)
A. ADSON: A. H. Tammsaare — Kuningal on külm.
H. PAUKSON: Mart Raud — Kauge ring.
V. ALTOA: R. Sirge — Väikesed soovid.
H. RAUDSEPP: Johannes Semper — Risti-rästi läbi Euroopa.
M. SILLAOTS: Kaks mälestustekogu.
K. A. HINDREY: Prof. J. Piiper — Pilte ja hääli kodumaa loodusest.
H. JÕULMAA: Dr. med. K. Lellep — Individuaalpsühholoogilise kasvatuse põhijooni.
L. ANVELT: Prof. dr. Eino Kaila — Mis on „vaim“?
B. SÖÖT: K. A. Hindrey — Meie metsloomad —
Meie koduloomad.
M. SCHMIEDEHELM: Eesti ajalugu I.
Eesti raamatute üldnimestik 1934. a. alates. 18. poogen.

N° 3

20. märts

1936

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

KUUKIRI EESTI KIRJANDUS

1936

ASUTATUD 1906.

XXX

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus:

P. ARISTE (rahvalaule), H. KRUUS (ajalugu), F. LINNUS (rahva teadus), A. SAARESTE (keel), FR. TÜGLAS (kirjandus).

Käsitõlke tagasisaatmiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsitõlkeid hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsitõlkeid lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Suurturg 12, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerand aastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Telli mis võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatu kauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläänud numbrid saadetakse hinnata unesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapäraselt ilmumisaega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, tel. 6-01.
Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü., Rüütli 11.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rüütli 11, tel. 9-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-49.

„Suur-Karja 23, t. (2)15-31.

K/ü. „Rahvaülikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

„Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermanni 11.

Viljandis: „Pressa“ ajakirjanduse keskladu, Tartu 3.

Kuulutused teksti järel: lehekülge 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

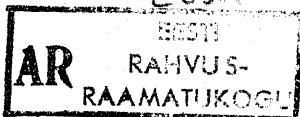
Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s. XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXIX (1930—1935) hinnaga 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Suurturg 12, Tartu, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36.

G. E. Luiga

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

MÄRTS 1936

NR. 3

70-AASTANE G. E. LUIGA.

Georg Eduard Luiga on tingimata tuntumaid kujusid meie praegu lavalt lahkuva kirja- ja sulemeeste põlve hulgas. Laiematele hulkadele on ta seda küll rohkem ajakirjanikuna, mis oligi ta päriselukutseliseks tööks ja kus ta aastakümneid on võidelnud esireas. Luiga elutöö selle osa hindamine, vähemalt niipalju kui see puutub puhttoimetajalikku tegevusse, aga ei mahu käesoleva kirjutuse raamidesse ja ongi üksikasjalist käsitlemist leidnud juba mujal. Alljärgnevas püütakse üldistes joontes anda G. E. Luigast pilti kui kirjandusinimesest — kirjanikust, arvustajast, kirjandusearmastajast. Sedagi, olgu korratud, üksnes üldjoontes, sest Luiga vaatlusele tulev seegi looming on laiali pillatud ajalehtede ja ajakirjade kümnetesse aastakäikudesse; üksikteostena kättesaadav ja kogutud on sellest vaid väike osa.

G. E. Luiga ilukirjanduslikust tegevusest langeb suurem osa ta noor- ja keskikka. Hiljem piirdus see rohkem arvustustega ajalehtedes ja -kirjades, ülevaate-artiklitenä, ilukirjanduslike matka- ja muljetekirjeldustena. Ta esimestest, juba poisikesepõlves isakodus valminud kirjanduskatsetest võikski oletada, et see hiljem rohkem praktilistele teemadele pühendunud mees oma hinges oligi rohkem luuletaja. Kuigi neil aegadel, 55 aastat tagasi, ajakirjaniku, rahvamehe ja rahvategelase muude ülesannete hulka käis tingimata ka luuletamine, ei saa sellest ometi järeldada, et Luiga luuleharrastus nooruses ja hiljem oleks olnud vaid tolles Eesti alaealisuses paratamatu ja hiljem harjumuse vili. Ta luuletustest („L a u l u d“, K. A. Hermann'i kirjastusel Tartus, 1888; „U u e d l a u l u d“, 1901) ei jää vist küll kuigi palju praegusaja väärtkirjanduse salvedesse, neid tulebki rohkem võtta katsetustena. Aga nende sise mine otsekohe sus, hiljem ka vormi laitmatus sunnivad oletama,

et G. E. Luiga ka sel alal oleks võinud saavutada tähelepandavaid tagajärgi, kui tal poleks tulnud oma jõu ja andega anduda teistele, kogu isikut nõudvatele aladele.

„Laulude“ ilmumise ajal oli Luiga 22-aastane. Kui neid luuletusi lugeda nüüd, saame ühtlasi pildi selleaegsest poeesia-harrastusest üldse. Puudus veel luulekultuur täiesti, kõnelemata arvustusest. Tuli vaid „leida riim, tunda värsimõõtu, seada kõlavalt sõnu ritta, põlata kõike halba ja ülistada kõike kaunist, üle kõige aga laulda isamaast“, siis oli dr. Hermann'i kiitav arvustus kindel, ütleb selle ajajärgu kohta Ed. Hubel. Nii siis ka noor Luigagi oma „Lauludes“ seab ülesandeks „tõe välgu nooli heita“, kus on „ülekohus õitsemas“, et siis „häädu edeneks“, „karskus kasvaks“, „ilu õilmitseks“ — tavalisimad tolle aja luulemotiivid. Neile seltsib üsna tihti „armastus“ — idealistliku ilutsemisena:

Sind luule tiivul tahaks mina
Siit üles viia endaga,
Ma lendaks läbi taevasina
Ja jätaks maha ilma maa.

Isamaalaulude osa on samasugune aega iseloomustav „koidulaism“: truuduse-vandumine, pühendamine, kõrgeks ja kauniks kiitmine. Ei või ütelda, et noorel Luigal need laulud oleksid halvad, kuid, suure eelkäija järel, ei leidu neis ka uut. Aga siiski juba paistab mõnes neist läbi pärasine ja päris-Luiga: arvustav ja teravalt mõtlev poliitiline ajakirjanik. Ta märkab „isamaalikel rahvameestel“ vigu, ehk need küll „kiidavad armastust“ ja „püüavad rahva parandust“ — „kuid kõik on jõledus“. Ega jää muud troosti kui:

Kes kõige loomu käiku seab,
küll kõige paremat see teab,
kuis aitab häädust võidule
ja kurjust põrgu sõidule.

Päriselt ilmneb see arvustav, juurdlev intellekt „Laulude“ lõpposas toodud „Mõtete“ kogus. Neis pole enam jälgegi luuleilutsemisest, domineerib mõistuseinimine, kõik eelmine kuidagi ei kõlba sellele hiiglamotoks...

Vahepeal on G. E. Luiga elus toimunud suuri muutusi: ta oli kooliõpetajaks esiti kodumaal, pörkas aga kokku kirikuõpetajatega ning mõisnikkudega, kes talt selle tagajärjel võtsid võimaluse kodumaal veel üldse kohta saada. Ta katsetab seejärel korraks Grenzsteini „Olevikus“ toimetajana, siirdub siis aga

kaugele Siberisse Eesti asundeisse köster-kooliõpetajaks — tervelt 10 aastaks. Need elamused ja see elukutse toovad Luiga „Uutesse lauludesse“ hulga uusi motiive. Kõigepealt seab ta raamatu algusse kogumiku vaimulikke laule, millest mõnedki kõlbaksid headeks koraalideks. Üldiselt on aga järgnevates kodu- ja kodumaateemalistes luuletustes peaaegu täielikult kadunud „Laulude“ ilutsemine, kõlavad sõnad. Selle asemele aga tuleb kohati vaikne melanhoolia, kauniväljenduseline mõtiskelu, nagu tihti hiljem mujalgi avaldatud luuletustes:

Nii aasta aasta järele
kaob igaviku meresse:
me elu on — üks silmapilk,
ja inimene — kastetilk.

Aga sealsamas püüab ta end lohotada:

Kuid selle silmapilgu sees
ja väikse kastepiisa vees
võib saladuses sügavas
Looja vaim olla lehvimas.

Mõnedes juurdlevates luuletustes aga leidub elutarka ja skeptilist huumoritki ja veel rohkem teravat irooniat. Algupäranditele lisandub raamatus terve rida häid tõlkeid vene ja saksa kirjanikelt — Lermontov'ilt, Maikov'ilt, Heinrich Heine'lt jt.

G. E. Luiga hilisemad luuletused on paisatud laiali ajalehe, ajakirjade, albumite ja aastaraamatute lehekülgedele. Ühes aastatega kasvab eeleegiline põhitoon, teistel juhtudel aga ka, vahel päevakajaline, iroonia ja huumor. Sellesuunalise valikuga on ka ta rohked tõlked saksa ja vene, hiljem ka soome keelest ja skandinaavia kirjandusest. Luiga hilisema aja algupärase luule parima näitena olgu toodud „S ü g i s e e e g i a“ („Õitsituled“ nr. 1, 1922):

Kui kiirest' kadus käest mu suvekuu,
kus päiksekiired paitasid mu põske
ja punaõunu kandis kahar puu
ning marju mahlakaid söi ihar suu —
nüüd õhk on juba jahtunud ja röske.
Mu elusuvi samuti on läin'd,
ma vinguvat ju kuulen sügistuuli.
Kord olen roosisid ma õitsmas näind,
kord õnnevilksatus mul võõrsil käind,
kord tunnud huultel kuumi neihuuli.
Nüüd kadund kõik kui lumi mullune
ja otsa saanud nagu unenägu:
ei hallpead oota ükski neiuke,

ei sirelid löö õitsma sügise
ja ammu vaikind ööpik, löoke, kägu.
Nüüd lahkun sinust, meri sinine,
mets salapärase nii kohinaga,
aas, põld ja armastus nii hiline,
kõik, kõik, mis kallid oli minule,
ma jätan leinavalus jumalaga.

G. E. Luiga algupärastest ilukirjanduslikest proosateostest äratab õigustatud tähelepanu juttude kogu „V ä g i v a l l a - m a a l“ (1912). See on huvitav, Eesti välisasundite suhtes otse kultuuriajalooline, ilustamatult realistlikkude elupiltide kogu Siberist sealsete eestlaste ja venelaste elust, enamasti selle varjukülgedest, joonistatud peaaegu halastamatult valjujooneliselt. Samuti tüübid — huvitavad, loodud väheste ja kargete sõnadega, siiski iseloomustatud selgelt, esilemanavalt. Jutukestes ilmneb Luiga kalduvus kahe- ja mitmekõnedele, peaaegu näidendlikku kujutusviisi, nagu see hiljem väljenduski tema ajalehis ja -kirjus avaldatud dramaatilistes dialoogides.

Üldse valitseb G. E. Luiga pärastistes proosateostes samaugune halastamatult realistlik, mingil tingimusel aga mitte naturalistlik käsitlusviis. Mõnedki neist lühijuttudest on otse meisterlikud oma selges ja lühikeses sõnastuses, sisutihedad, kuivaraamilised, aga sisimalt veenvad. Selle vähesõnalisuse, ainult kõnelevate faktide keele seadis G. E. Luiga sagedasti üles ka oma raamatute arvustustes, millest enamik ilmunud kolme aastakümne kestes „Päevalehe“ lehekülgedel. Need on nõudlikud arvustused, aga tendentsitud, õiglased. Nende ridade kirjutaja mäletab, kuidas G. E. Luiga kord, kümmekond aastaid tagasi, talle tegi ülesandeks arvustada üht novellikogu, seejuures andes juhiseks: „Aga ärge vähemalt selle arvustuses tehke liigliha, nagu seda on täis raamat ise!“ Üldse, üteldud kõrvalmärkusena, nõudis Luiga oma toimetuseliikmetegi artiklitelt vähem sõnu, rohkem fakte: „Pikalt kirjutada mõistab igaüks, aga katsuge lühidalt ütelda!“

Seistes suure poliitilise ajalehe toimetuse eesotsas, jäi Luiga siiski kirjanduse - i n i m e s e k s selle sõna parimas mõttes. Just tänu temale olid selle ajalehe veerud alati avatud kirjanduslikke küsimusi käsitlevatele artiklitele. Kuigi need alati ei tulnud ta omast sulest, siis hankis ja mahutas ta neid järjekindlalt. Selles ehk seisab G. E. Luiga suurim teene Eesti kirjandusele: suure ajalehe abil ta aitas kasvatada Eesti kirjanduspublikut. Ka ise püüdis ta vilkalt reageerida igale tähtsamale kirjandussündmusele, niipea kui ta selleks aga mahti leidis. Ta

oli ka tuntuim ostja pealinna raamatukauplustes — hankides endale ja toimetuse raamatukogusse väärtuslikke teoseid, mille kajastused siis peagi ilmusid ajalehe veergudel. Obligatoorseks käiguks esmaspäeviti oli tal toimetuse vastas asetsevasse, peamiselt välismaa kirjandust pakkuvasse raamatukaupluste, kus siis alati laskis endale näidata, mis nädala kestes oli tellitud ja saadud uut. Neist valis ta kõik väärtuslikumad teosed, kasutas ise ja laskis kasustada teistel toimetajail lehe sisu väärtuslikumaks muutmiseks. Ilma G. E. Luigata oleks meil jäänud tundmatuks või hilistunud mõnegi hea välismaise teose tundmine.

Kuivõrd kirjandusharrastuslik oli G. E. Luiga, seda illustreerib väga ilmekalt tõsiasi, et ta veel vanas eas õppis ära norra keele vaid selleks, et otseselt tutvuda Ibseni teostega... Selle viljana ilmus ta sulest heas tõlkes H. Ibseni „maailma-ajalooline näidend „Keiser ja kalilealane“ (1928).

Evald Jalak.

EESTI NOVELLIKIRJANDUS 1935. AASTAL.

Novelle ning lühemaid jutustisi sisaldavaid raamatuid ilmus möödunud aastal kokku kaheksa: K. Ehrmanni „Õngelatiga mööda Võrumaad“, J. Vahtra „Laane kurus“, E. Laidsaare „Noorsõdur Pension“, R. Sirge „Väikesed soovid“, M. Kuus-Kütti „Tüdruk agulist ja armastus“, A. Jakobsoni „Üksiklased“, A. Jakobsoni „Reamees Mattias“ ja P. Vallaku „Teod pahurpidi“, tõsisemat tähelepanu aga väärivad neist ainult kolm viimast. Peale selle ilmus teises trükis K. A. Hindrey novellikogu „Armastuskiri“ ning Juhan Liivi „Kogutud Teoste“ V ja VI köitena hulk vesteid, jutustisi ja pisilugusid üldpealkirjaga „Ühe kirjaniku päevaraamatust ja teisi lugusid“.

K. Ehrmanni „Õngelatiga mööda Võrumaad“, millele autor ise annab nimeks „kalakirjad ja miniatüürid“, sisaldab 12 lühipala. Miniatuuride nimetust ei vääri neist õieti ükski; kalakirjad on väga sobiv nimetus neile enamikus vestelaadilistele kirjutistele ilma eriliste kunstiliste nõudlusteta. See 76-leheküljeline, välimuselt üsna meeldiv raamatuke on esijoones kiidulaul kalapüüdjate rõõmudele ja naudingule. Paar pisipala — „Iluduskuninganna“ ning „Nirri ja Nurri“ — on katseiks

pilku heita kalade vetealusesse ellu, muu osa raamatust täidavad päris kerges ajaviitestiilis jutustatud lookesed õngitsejate seiklusist ja vempudest.

Ja an V a h t r a raamatu „Laane kurus“ alapealkirjaks on antud „vana metsavahi jutustusi“. Ka see teos kuulub laadilt eeskätt ajaviitekirjanduse valdkonda, on aga kaalult märksa tusedam kui Ehrmanni „kalakirjad“. Vahtra on sünnipärane jutustaja; ta jutustab soravalt, ladusalt ja heatujuliselt, iseloomustab tegelasi selgejooneliselt ja oskab parajas paigas luua soojemat meeleolu. „Laane kurus“ on õieti pisilookestest koosnev jutustis ja näitab väga veenvalt, et meil paremat ajaviite- ja nn. rahvakirjandust sugugi ei tarvitse alati välismailt otsida, vaid et seda väga hästi ja nauditavalt võidakse toota kodumaalgi.

Veel kord ja igatahes niisama veenvalt näitab seda E. L a i d s a a r e „Noorsõdur Pension“, — vormilt jällegi lühilugudest koosnev pikem jutustis, mille ainestik on võetud sõdurite elust. Laidsaare teos on h u m o r i s t l i k, sisaldades päris muhedat nalja. Paigutistest liialdusist ja labasusse-kaldumistest hoolimata on seda raamatut mõnus lugeda. Supivoori üle jõe viimise episood ja raamatu viimne lugu „Üks kõigi eest“ on ilmseks tõenduseks, et autoril maksab edaspidigi katsetada humoristliku jutustise alal, mis meie kirjanduses praegu on peaaegu täiesti sööti jäetud.

R. S i r g e raamat „Väikesed soovid“ koosneb viiest loost. „Lihtsateks juttudeks“ nimetab autor tiitellehel neid lugusid; kaanel aga seisab „novellid“.

Sirge igatahes on täiesti õigustatult nimetanud oma tooted „lihtsateks juttudeks“, — novellid ei ole need teosed ei sisult ega vormilt, vaid tõepoolest võrdlemisi vähenõudlikku lugejat eeldavad „lihtsad“ ja lihtlabasedki jutud, mille stiilitaset iseloomustab ühelt poolt naiseõlgade võrdlemine tolle õnnetu „lihvitud elevantiluuga“, mis omal ajal kummitas igas naise kaunidusi kirjeldavas eestikeelses „ilu“-kirjanduslikus teoses, teiselt poolt aga sellised moodsust taotelevad sõnakujud nagu „keeletun“ pro: muutun keeletuks (lk. 36).

Kitsas ja vähenõudlik on see „õnn ja rahuldus“, millega lepivad Sirge juttude tegelased. Oma kodu, oma maja, oma perekond — neis sõnus võib peituda palju, kui suur meister neid käsitleb p a l j u ütlevalt. Sirge käsitusel on need sõnad vaid rosinateks väikestele inimestele määratud õpetlikes saiapätsikestes: Sirge „lihtsad jutud“ kuuluvad naiivselt-moraalit-

seva kallakuga ajaviitekirjanduse lahtrisse. Psühholoogiline külg on neis algeeline, tegelaste iseloomustamine üsna jämedajooneline ja pinnaline; sügavusi autor siin ei otsi ega leia.

Marta Kuus-Kütti kohmaka pealkirjaga raamat „Tüdruk agulist ja armastus“ sisaldab kokku kaheksa lühemat jutukest.

Raamatu parimateks paladeks on „Vana neitsi“ ja „Tüdruk agulist ja armastus“. Kummaski jutus kirjeldatakse elus üksi seisvat naist: esimeses raugaikka jõudnud vanatüdrukut, teises noort tiisikushaiget agulitütart. Pisut nukratooniliselt jutustatakse kummagi naise hingelisest hellusest, endassesulgumisest, elule alistumisest. Armastus on tulipunktiks, mille varal autor püüab valgustada kõigi oma juttude peategelaste ja ka nende kahe naise seismist erilaadi. Mõlemad naised taotelevad armastuses rohkemat kui nende ümbruskond; kumbki neist ei saavuta seda, mida igatseb; ning just selle tõttu tunduvad mõlemad kuidagi ümbruskonnast väärtuslikemana, kuigi haprainana.

Marta Kuus-Kütti sulest on varem ilmunud luuletistekogu „Põhjakaare all“, millesse arvustus suhtus leige tunnustusega. Ka juttude-kogusse „Tüdruk agulist ja armastus“ kipud vägisi suhtuma heatahtliku leigusega. Autori stiil ei haava erilise maotuse ega vanamoelise pallastiga, kuid selles puudub teravalt-isikupärane kõrva erksaks tegev noot. Teravalt-isiklik joon puudub ka juttude sündmustiku valikul; juttude sisu ei ole mällusöövivald ainulaadiline, kuigi ei saa jätta tunnustamata, et autor valitud ülesanded lahendab üsna rahuldavalt. Juttude sisuks on väikesed väljalõiked igapäevaste inimeste elust; juttude-kogu suurimaks vooruseks osutub see, et autor on püüdnud nende väljalõigete varal näidata inimeste sisemaailma, — nende tundeid, tunnete kogumeid ja tunnete mõjul tekkivaid reageeringuid. Teda huvitavad probleemid, kuigi üsna tillukesed; ta eesmärgiks on lugejat mõtlema panna, olgu või hetkekski. Ta seisab kergekaalulisema tendents- ning ajaviitekirjanduse ja kõrgemaid sihte taoteleva väärtkirjanduse rajamaadel. Raske on esikteose varal ennustada, kas ta rajamaadelt kaugemale jõuab ja kui kaugele.

Tuleme nüüd nende teoste juurde, mille pärast üldse maksis ja mõtet oli koostada käesolevat ülevaadet. Tuleme A. Jakobsoni ning P. Vallaku juurde, tunnustatud meistrite juurde eesti novellikirjanduse alal.

A. Jakobsonilt, sellelt hämmastava viljakusega väsimatult tootjalt, saime möödunud aastal kaks novelli- või, nagu

ta ise ütleb, jutustiste-kogu: „Üksiklased“ ja „Reamees Mattias“. Neid teoseid lühidalt iseloomustades tahaks ütelda: esimene on raamat naistele, teine raamat meestele. Peategelastekski on esimeses naised, teises mehed. Käsiteldavad probleemid puudutavad esimeses naisi, teises mehi. Teljeks, mille ümber kõik tiirleb, on esimeses teoses laps, teises sõda.

„Üksiklased“ sisaldab neli jutustist: „Üksiklane“, „Joosep ja Maria“, „Agnes Meereki tagasitulek“, „Hõbesüdamete ordu“. Sündmustiku lähtekohaks on kõigis neljas jutustises meeleolu: kõigi nelja jutustise peategelasi painab üksindustunne. Kõiki neid naisi vaevab nende „nurjuv elu“, nende „vääritu ja ülearune elu, pühendatud vaid selleks, et rahuldada korralikult funktsioneeriva inimkeha algelisimaid vajadusi“ (lk. 52). 3-es esimeses jutustises kirjeldatud naised laseb autor varem või hiljem teadlikuks saada selle kohta, mis on nende elutühjuse põhjuseks: neil nimelt pole inimest, kellele elada. „Mitte keegi ei oota teda, mitte keegi ei rutta talle vastu, mitte keegi ei tunne ta tulekust rõõmu“ (lk. 52), ütleb autor arvult teise jutustise peategelase Maria kohta; ning „Agnes Meereki tagasituleku“ keskkuju kohta tähendab autor: „temataolised seltskonnadaamid on vaid õnnetud mannekeenid, kelle kaudu saavad edevad mehed alla kriipsutada oma tõusiklikku jõukust“ — (lk. 102), sest oma isiklikku elu selliseil naisil ei ole. Loomuliku ja terve naise isikliku elu sisuks ja tuumaks peab autor vaid last, kellele naine võib pühenduda ja kelles ta võib edasi elada veel pärast surmagi.

Ülima pinevuseni viidud üleliigsustunne ongi see, mis paneb „Üksiklastes“ kirjeldatud naised teotsema: eluks ja naise loomulikkude ülesannete täitmiseks parandamatu haiguse tõttu kõlbmatu rahukohtuniku-tütar teeb oma sisutule elule vägivaldse lõpu; mehe süül lastetuks jäänud ja mehest lahutunud vananev naisametnik andub tervele ja tugevale mehele. Kolmanda jutustise peakuju ei jõua mõtete ja soovide juurest tegudeni; see naine, keda mees on „pidanud nagu toredat sõiduhobust, et uhkustada sõprade ees“ (lk. 139), see luksusnaine hakkab linnast maale tallu suvitama sattudes ihkama maaelu ja maameest, hakkab unistama lastest, kavatsseb jäädavat maaleasumist, otsib oma kavatsusele kõlblat õigustust, kuid murdub esimese tegeliku maatöoga tutvumise katse juures ja pöördub tagasi linna oma sisutu jõude-elu juurde. Maale jääb ainult tema noor ja tahtejõuline ümmardaja, kes tööga on harjunud ja

linnas „tuultel elamisele“ eelistab elu maal omas kodus oma mehe ja laste heaks.

„Üksiklased“ on sisult üliväga positiivne teos — ja oleks pisut üksluine, pisut igavgi nagu kõik puhtpositiivsed teosed, kui neljas jutustis „Hõbesüdamete ordu“ ei käsitleks ainet hoopis erinevast vaatenurgast. Naise elu tühjust ja üksluisust näeb autor siin teisest perspektiivist; sündmustikku peidetud tões ei kooru filosoofilistest mõtte-mähiseist, vaid löövad teadvust valusate iroonia-vitsadega. Peategelane, pankuriproua Jester Haabakukk on looduse teedelt niivõrd kõrvale kaldunud, et naiselikku emavaistu rahuldab koera hellitamisega ja elutühjust püüab täita mõttetute heategevusega, millest kellelgi kasu pole. Mõttetute askelduste lõppedes on tal sama igav kui enne nende algustki, sest et tal pole ühtki püsivat eesmärki, millele pühenduda.

„Üksiklaste“ ideestik on väga ajakohane; teosele ei saa siiski vaadata kui sotsiaalse tellimuse peale kirjutatud moekaubale, sest et autor selles kokkuvõtlikult kordab ainult iseenda varem mitmeti väljendatud tõekspidamisi: samu mõtteid propageerib juba viis aastat tagasi trükist ilmunud „Kolme vaeva tee“ ja hiljem veel kord „Miika Valtsbergi roim“.

Sisult ja probleemistikult värskem ja ka sügavam on A. Jakobsoni teine jutustistekogu „Reamees Mattias“, haaravamaid ja küpsemaid teoseid nii Jakobsoni enda toodangus kui ka meie novellikirjanduses üldse. Selles raamatus eriteleb Jakobson ühelt poolt sõja mõju nii sõdijaisse kui tagalasse, teiselt poolt aga rindemeeste ja tagala suhtumist sõjasse. Kogu aeg seisavad vastamisi sõdur ja tagala kui kaks teineteist mitte mõistvat või lausa vaenulikku vastaspoolt. Esimeses jutustises on esikohal sõdur ja ülekohus, mis sõdijale teeb sõjast kasu saav tagala; teises jutustises on esikohal tagalamees ja ülekohus, mis temale võib teha sõdur, — rindelt tulnud tuuletallaja, tööpõlgaja, talumaade jagaja. Kolmas jutustis on kokkuvõtteks, mis jõhkra hoolimatusega näitab, kuidas sõda kõlblalt laastab mõlemad pooled, nii rinde- kui tagala-inimesed.

Sügavamalt eriteleb autor sõduri hingelist olemust jutustises „Kaptan Lepp“. See on A. Jakobsoni kohta erakordse teravusega tehtud analüüs sellest, mida mõistab sõdimise all sõdur, mida rindetagune eraisik, kuidas suhtub sõdimisse see, kuidas teine. Sõdur näeb endas ja endataolistes jällegi „vaid kahejalgsel looma, kes kõduneb oma mustuses ja on suuremas suurtest pingutustest“ (lk. 171); ainult tagala näeb sõdureis kangelasi,

kel põhjust on uhked ja õnnelikud olla, et saavad viibida „otse sülisti sündmuste sees“. Ise sündmuste sees olles ei saa aga keegi sündmuse näha ülevaatlikult, seda saab vaid eemal- ja kõrvalseisja; sama vähe saab sündmustega seotud olulisi üksikasju, sündmustes sisalduvaid ränki raskusi näha kõrvalseisja, — neid näeb ja tunneb oma nahal vaid tülpinud kaasategija. Ainult sündmuste keerises olija teab, mäherdune k a l l i s lõbu on kangelase nime kandmine (lk. 181). Jutustis „Kapten Lepp“ püüab valgustada kangelassurma ja kangelashaavu nende tõelisest, e b a i n i m l i k u s t küljest (lk. 183), naeruvääristades tagala esindajana suuri sõnu tegevast ajalooõpetajat ja paljastades sõdades-paatanud inimese ihulisi ja hingelisi kannatusi. Jutustisest leiame vaid ühe i d e e l i s e sõdija, noore invaliidi, kes õieti sõda pole näinudki, sest et ta esimeses lahingus sai nii raske vigastuse, et muutus eluaegseks sandiks, kes tunneb end ülearuuse inimesena; sellele ennasthaletsevale, tundelisele noorele idealistile püüabki jutustise peategelane, üldtunnustatud kangelane kapten Lepp pikemas arutluses selgeks teha, mis on sõdur ja millest võrsuvad kangelasteod. Ta väidab, et pole üldse olemas kangelasi, — on olemas ainult teod; kui teo tulemused on head, siis on tegu hea, ükskõik missugused olid teo motiivid. Iseenda kohta väidab kapten Lepp, et kõigi tema kangelastegude põhjustajaks olevat hirm ning argus. Kapten Lepa kõne oma paradoksidega on hiilgesaavutis Jakobsoni tavaliselt kuiva võitu toodangus; kapten Lepa kuju tõuseb jutustise lõpul kõige imponeerivamaks Jakobsoni loodud kujude-reas. Nii nappide vahenditega on meie kirjanduses harva antud nii tihedat, palju-ütlevat ja vaimukat teost.

A. Jakobsoni jutustiste kompositsioon on selge ja sirgjooneline; probleemist lähtudes suundub autor kõige lühemat ja otsemat teed kaudu oma sihi poole. Kirjutama hakates teab ta alati, mis ta ütelda tahab, ja ütleb seda nii asjalikult kui vähegi võimalik. Jakobsoni jutustisi lugedes on lugejal enamasti algusest peale selge, missugust probleemi autor käsitleb; pearõhk kandub sellele, k u i d a s ta selle probleemi l a h e n d a b. Tegelasel on ainult vahendeiks, mille varal käsitleda probleemi, väljendada oma mõtteid ja tõekspidamisi. Nad ei paelu kui inimesed; nad tunduvad pigemini malenditena autori käes. Lugedes ei koonu huvi niipalju neile malendeile kui autori mängule nendega. Ainult harukordadel võib tegelane ise, — kui mängus on nii kõrgeväärtuseline malend nagu kapten Lepp!

Jakobsoni tavaliseks stiilivõtteks on inimeste ja nende mee-

leolude iseloomustamine maastiku, päeva-aja, ilmaseisundi varal. Jutustises „Üksiklane“ näiteks vastab igale peategelase meeleoluvõnkele väike muutus välises maailmas. Sündmustiku taustaks on selles jutustises südasuvine „unine raugus“, mil „maa hõõgub kuumusest“. „Umbesed suveõhtud ja soojad ning valged ööd“ teevad jalutu tütarlapse „kummaliselt rahutuks“ (lk. 14), äratavad tas romantilisi igatsusi; looduse- ja peategelase hingelise seisundi kirjeldused on omavahel nii seotud, et tundub, nagu sõltuksid nad teineteisest: mitte ainult loodus ei mõjusta inimest, vaid paiguti näib, nagu mõjuksid inimese hingelise seisundi võnked loodusesse, — peategelase ärevuse suurenedes tõuseb väljas tuul, hakkab virvendama ja kahisema meri. Kohati autor otsekohe samastab peategelase elu loodusenähtustega (lk. 29).

Just tuul mängib Jakobsoni meeleolukirjeldustes eriti tähtsat osa: tugevana ning hoogsana (lk. 119) ennustab see „Katt Jörgensi suure hüppe“ algul peategelase enda ja sündmustekäigu edaspidist arengut; põhilise tähtsusega pööret sama jutustise sündmustekäigus tähistab „äkiline iiling“, mis „rebinud sulavalt maapinnalt lahti paar mädanenud õunapuulehte, paiskas need suure hooga vastu aknaruutu“ (lk. 126). Jutustises „Kaptan Lepp“ kuuleme, kuidas kord „puud plankaidade taga liikusid tugevasti, sest tuul käändus edelasse ja hakkas valjenema“ (lk. 167); hiljem on „soe juuliõhtu, leebe tuul puhub üle majakatuste“ (lk. 185), — mõlemal korral on tuule mainimine seoses peategelase hingeliste elamustega.

Jakobsoni looduse- ja ilmaseisundi-kirjeldustes mainitakse võrdlemisi sageli ka mitmesuguseid lõhnu; kord on see sirelite, kord jasmiinide lõhn, kord öönelkide imal lõhn, kord vanadest puumajadest kerkiv kuiva värvi lõhn, kord muud suvised või sügisesed lõhnad. Taimestikust mainitakse just sirelit kõige sagedamini.

Jakobson ei taotele ometi erilist stiili-ilu kõige sellega; see kõik on vahendiks, mis peab kaasa aitama ülesande lahendusel, — peab aitama lugejat viia just sinna, kuhu autor tahab. Samm-sammult peab lugeja autori käe kõrval edasi astuma määratud sihi poole, põhjalikult ette valmistatuna peab ta jõudma lõppjaama; iga kirjeldus oma üksikasjadega on osa sellest ettevalmistusest, mis ulatub paiguti nii kaugele, et lugeja kaotab h u v i eesmärgi enda vastu.

Kui Jakobson lähtub probleemist, siis P e e t V a l l a k inimesest. Probleemid teda üldse ei huvita; kui saab tema toodangu

puhul juttu olla probleemidest, siis ainult seesuguseist, mis teivad hingeelulisel alal, võrsudes seesmisist komplikatsioonest.

Mõnikord on Vallaku tegelased päris tavalised inimesed nagu Taavet novellikogu „Teod pahurpidi“ kolmandas novellis „Sõbra surm“ (eeldades, et headus ja sõbralikkus loomade vastu on tavalise inimese omadusi). Rõhuvas enamikus kirjutab Vallak siiski ebatavalisist, kuidagi erandlikest ja isesuguseist inimesist. Novellis „Pää kuklas“ on peategelaseks 85-aastane kirjanik Ado Lemmits, iseenda ja oma teoste suurest tähtsusest äärmiselt heal arvamisel olev rauk. Selle novelli sündmustiku arengus sama suurt osa etendav tegelane, põline juubelipidustuste korraldaja Ilmar Okas pole ka just päris igapäevane inimene, — juba oma elu-ülesandelt mitte. Veelgi ebatavalisem on koguteose niminovelli veider kangelane, kunstivurle ja -tõusik Lui Ränneld, kelle mõju alla langedes ajutiseks muutub veidrikuks ka enam-vähem tavaline inimene Ants Paosk. Hoopis eriskummalised mehed aga on peategelasteks novellis „Viis vana ruuna“. Igivanade väsimatute talupere-meeste vanu logelejaid poegi kirjeldab see ülilopsakas stiilis kirjutatud teos, — vanu „Ruunaküla ruune“, nagu autor neid nimetab. Selliseid poegi pole vähe seal, kus isad liiga kaua ohje enda käes hoiavad. Need mehed on mingisugused ajas eksinud kummitised, mingisugused poisikese-ikka peatuma jäänud vanakesed või märkamatu vananenud noorukid, kes aastatega kaasa minna pole tahtnud või saanud. Nad kas ei ole viitsinud saada täismesteks või neid pole lastud saada täismesteks; nad pigemini siiski pole viitsinud, sest nad kõik on kerglaselt-laisavõitu olendid, kes ei taha täismestena tööd teha, ei taha vastutust kanda, — kergem on logelda, end isakodus taga sundida lasta ja oma pärandi-osa oodata. Ega ootamine konti riku!

Vallak jutustajana ei ole optimist ega pessimist, vaid realist, kelle juhtijaks on sündmuste seesmine loogika, tegelaste isiksusest olenev loogika; tõikade kogumit arvestades ennustab ta õigusega parimat isegi sellise — temale enesele põhiliselt eba-meeldiva — tegelase suhtes nagu Lui Ränneld, kelle kohta ta ühe seikluste-rea nurjudes võib täie veendumusega ütelda, et see mees leiab alati jälle „ligimesi, kes usuvad ja vajavad temasugust... Tõepoolest ükskõik, kus ta oma kompsu vagunist välja lohistab, kas pealinnas või mujal, kuski saab ta ikkagi peavarju, sest inimesed on vaid inimesed — kõikjal“ (lk. 110).

„Inimesed on vaid inimesed“ — see on sügav tõde, mis väl-

jendub kõigis Vallaku teoseis. Et inimesed on vaid inimesed, siis pöörduvad ennast-taas-leidnud tagasi ausa töö juurde ja sööstavad paatunud seiklejad aina uutesse seiklustesse. Et inimesed on vaid inimesed, siis leidub tunnustust neile, kes loobuvad lõplikult kunsti-õppimisest ja tahavad jääda maalreiks; leidub aga ka ohvreid neile, kes kunstniku sildi all lähevad vastsele kergeusklike koorimise retkele.

Et ka lugejad on vaid inimesed, siis oskavad nad hinnata lihtsajoonelist ja oma nappuses liigutavat miniatuuri „Sõbra surm“, kuid naudivad samal määral ka pipra, soola ja kibeda sibulaga maitsestatud satiiri „Pää kuklas“. Mingi viirastusliku hullusena tundub — kui pikemat aega sellesse süveneda — kogu novell „Pää kuklas“ oma fantastilise tõepärasuse ja jubedusvärinat tekitava lõpuga. Tükike tõsielu ja koguke tõelisi — kuigi ebatavalisi — inimesi, mis aga autori käsitusel mõjub ebatõelisenäna kõige oma tõepärasuse juures.

Nii fantastiline kui paiguti ongi Vallaku novellide sisu, nii mahlakalt-reaalne on tema stiil. Vallak on ainulaadiline stiilimeister oma elava, kujuka ja igas piasiasjas tabava sõnastusega; ta on ainulaadiline stiilimeister eeskätt oma läbi ja läbi eestipärase sõnastusviisiga: Vallak on meil neid väheseid sõnameistreid, keda lugedes hetkekski ei saa unustada, et kirjutab eesti kirjanik. Isegi tema ainevalikus — ainekäsitusviisist rääkimata — tundub midagi ürgselt rahvapärast, meile sisimalt omast ja põhiliselt lähedast. Tõlkes kaotaks Vallak palju, kaotaks oma parima, kaotaks tõupärase aroomi, mis eestlasest lugejat nii suuresti paelub. Vallak paneb elama iga lause, iga üksiku sõnagi lauses; ta paneb sõnad ja mõisted pillerkaaritama, iseendi olemasolust rõõmu tundma. (Loetagu lk. 140!)

Kui A. Jakobson mõjub lugejasse peamiselt sellega, mis ta ütelda tahab, siis Vallaku juures sageli ei saa üldse aru, millega ta mõjub ja võlub: vorm ja sisu, aine ja ainekäsitusviis sulavad kokku lahutamatuks tervikuks, milles kõik osised on omavahel täiesti tasakaalustatud. Seejuures paelub Vallak sündmustikus kaasa heliseva eetilise noodiga, mis lugejat kahevahele ei jäta autori kõlblate tõekspidamiste kohta, kuigi ta ühteviisi erapooletult ja plastiliselt kujutab nii jaatavaid kui ka eitavaid tegelasi, — eriti plastiliselt just viimaseid. A. Jakobsoni juures aga häirib paiguti see, et ta õigusemõistmise ja karistamise usaldab kõlblalt allakäinud tegelaste kätte („Katt Jörgensi suur hüpe“).

Kas möödunud aasta novellitoodangus eelistada Jakobsoni või Vallaku teoseid, see oleneb eeskätt maitsest ja isiklikust ellusuhtumise viisist; kumbki autor on andnud omas laadis head, mis küll ei ületa meie novellitoodangu seniseid tippsaavutisi, kuid neist ka väga kaugele taha ei jää.

M. Sillaots.

EESTI MEMUAARIKIRJANDUS 1935. AASTAL.

Me arvame harilikult ilukirjanduse hulka ainult teosed, mille ained võrsuvad mõttekujutusest. Teame küll, et ka romaani, novelli või näidendi sündmustikke ja tüüpe on tihtipeale kopeeritud otse elust, samuti kui tundelauliku elamused kuuluvad reaalsuses olemasolevale inimesele, s. o. autorile enesele. Kuid kõigil neil puhkudel jääb elust võetud aine ikkagi ainult algduks, mille autor oma ideeliste ja kunstiliste otstarvete kohaselt alles välja arendab. Ja tihtipeale varjab juurdetulev mõttekujutuslik osa sel määral reaalelust võetu, et viimast alles kirjanduslooline uurimus võib paljastada. Üldiselt võib öelda, et reaalelu fotograafiline, ilma kunstilise ümberloominguta kopeerimine on kunstile pigemini kahjuks kui kasuks. See sunnib jälgima loogikat, mis ei tarvitse igakord kunstiloogikaga ühte langeda. Ja halvemal puhkudel jõutakse sel teel ainult pahaloomuliste pamflettide ning „paljastusteni“.

Kuid teises suunas areneb reaalse elu võimalikult tõepärane esitamine ometi kultuuriliselt väga hinnatavate kirjanduslike liikideni. Kõne on nimelt elulugudest, mälestustest, reisirjeldustest, päevikutest, kirjavahetustest. Nende ained, sündmustikud ja tüübid on, vähemalt teoorias, algusest lõpuni elust võetud ning esitatud elu enese järjekindlusega. Sellistena peaksid nad mõjuma iseenesest ühetooniliselt ja igavalt. Kuid tõeliselt vaadeldakse ometi sedagi materjali läbi isiku vaateprisma ja varustatakse individuaalsete vormivarjunditega. Autor ei esita siingi kõike, mis aga teab ja näeb, vaid valib ainult huvitava osa. Tema enese suhtumine ainesse annab sellele õpetliku, üllatundelise, humoristliku, hindava või alahindava tendentsi. Samuti võib tema jutustamisoskus ulatuda kuivast tõsiasjade tähistamisest kuni kõige kunstipärasema vormini, mis võrdub nõudlikumagi ilukirjandusliku teose omaga. Jah, oma elulugu või reisisuhtumusi võib väga hästi esitada virtuooslikus värssi-

vormis või viimistletuimas proosas. Ning säärasel puhul langeb vähimigi vormiline vahe, mis eraldaks tõsielulise aine käsitlust mõttekujutuslikust loomingust.

Suuremate kultuurrahvaste kirjandustes moodustavad need tõsieluainelised teosed silmapaistva liigi. See materjal on eriti hinnatav oma kultuuriloolise tähtsuse tõttu. Ta lähendab möödunud aegsid ja olusid usutatavamalt järelepõlvedele kui puhtilukirjanduslik looming. Teiselt poolt on ta esitusviisilt ometi haaravam kui võivad kunagi olla puhtteaduslikud uurimused. Viimased ise toetuvad tihtipeale sellele nagu tõendavale ainestikule, millest pole veel täielikult lahtunud elu enese värskus ning aroom.

Teatavasti pole need tõsieluainelised kirjandusliigid olnud võõrad ka meile. Juba meie varasemad ajalehed on sisaldanud tõelisi reisijuhtumusi, mälestusi, elulugusid. Aastakümnete jooksul on see žanr arenenud üha küpsemaks. Me teame enestel olevat juba rea mitmeandelisi memuaarikogusid, nagu Kitzbergi, Jürgensteini, Hindrey, Marta Lepa või Ferdinand Kulli omad. Kuid alles möödunud aastast peale moodustab see osa meie kirjanduses arvuliselt arvessevõetava alaliigi, mis nõuab sellisena ka omaette ülevaadet.

On mitu põhjust, mis on viimastel aegadel eriti soodustanud memuaarikirjanduse arenemist, nii meil kui mujal.

Kõigepealt on praeguse inimpõlve elu ise olnud haruldaselt sisu- ja vaheldusrikas. Ta on tihtipeale olnud fantastilisem kui võib olla kõige fantastilisem romaan. Isikute, rahvaste, riikide saatused on täis dramatismi, elu on kohanud mööda kaleidoskoopilise kirevusega. Inimene, kes meil läheneb vaevalt viiekümnele eluaastale, on juba täiesti teadlikuna võinud kaasa elada esimest vene revolutsiooni, Maailmasõda, teist revolutsiooni ja Vabadussõda ning kõiki vapustavaid murranguid, mis on kaasas käinud nende suurte sündmustega. Juba paljalt passiivse pealtvaatajana on ta palju näinud, seda rohkem aga siis, kui ta ise tegelasena, mõjustajana või kannatajana oli sündmuste keerisesse kistud. Nii on elu ise pakkunud rohkem ainet kui harva mõnel teisel ajastul.

Teiselt poolt vastab see tõsieluline ainestik ka praeguse inimese maitsele ja nõuetele. Lugesdes kas või ka ainult ajaviiteks, huvitavad seda realistlikkude vaistudega inimest ometi teadmised, tõsiasjad, elus võimalikud olukorrad ja seiklused rohkem kui mingi simulatsioon fantaasia abil. Ja memuaaride kaudu võib ta läheneda ajaloole, poliitilisile suursündmusile, võõrastele

maadele ja põnevaile olukorrale ajaviitelise kergusega, ilma erilist pingutust vajamata, mida nõuaks teaduslik teos. Nii vastab memuaarikirjanduse olemus parimini praegusele elulähedust eelistavale, kuid ühtlasi kõigest põgusalt möödaruttavale aja vaimule.

Need asjaolud on soodustanud ka meie memuaarikirjanduse erakordset arenemist viimasel ajal: on olnud, millest jutustada, ja on olnud, kellele jutustada.

Nii ilmus meil möödunud aastal terveni seitse tüsedat memuaarilist teost. See on igatahes kvantum, millega näiteks meie praegune novellistika ei saa võistelda. Ja küsimus pole kaugeltki ainult arvulisest rohkusest, vaid need teosed on omas laadis kõik enam-vähem väärtuslikud. Võiksin jälle väita, et meie selle aasta näitekirjandus ei paku nende memuaaridega võrreldes pooltki seda elulist huvi. Ning kõige lisaks olgu tähendatud, et need teosed puhtkirjanduslikultki palju kaaluvad, sest et nende autoreist pooled on tunnustatud võimetega ilukirjanikud.

Kõigi memuaarikirjanduse rohkete liikide hulgas võiksime eraldada kaks pealiiki: ühel pool teosed, milles rõhk langeb kirjeldatud ajastu üldsündmusile ja oludele, teisel pool aga peamiselt autori enese eluloole, ta arengule ning kogemusile. Meie möödunud aasta memuaarikirjanduses on esitatud mõlemad liigid.

Kui tähtsa osa moodustavad nüüdisaegseis mälestusis just sõdade, revolutsioonide ja ühiskondlikkude murrangute kogemused, seda näeme ka meil käsitleda olevast materjalist.

Eesti elu oli vaid ärkamisajal pisut ägedamalt lainetanud ja kirglikumaid suunavõtteid esile kutsunud. Kuid see aeg on juba väljaspool praeguse põlve mälestamisvõimeid. 90-ndate aastate algusest kuni selle sajandi esimese kümnendi keskele pulbitses meie survealune elu loiult, ilma järsemate käänakuteta ühes või teises suunas. Alles 1905. aasta eeltuksatused, ta tormihoog ja järellainetused töid sellesse ellu dünaamikat, dramatismi, sündmuste kirevust ja tunnete äärmust. Ning neist just kõnelebki Johannes Lehmann oma „Vana revolutsionääri mälestustes ja elamustes“.

Lehmanni memuaarid käsitlevad ajavahemikku 1905—1917 ja nende peaaineks on 1905. a. revolutsioonile järgnenud põrandaluse elu, vangipõlve ning pagulasaastate kirjeldus. Nii kitsa tegelasarühma ja juhusliku ümbruskonnaga kui ongi seotud iga konspiratiivse revolutsionääri tegevus, ometi on saatus viinud Lehmanni lähedasse ühendusse mitme tolle revolutsiooni kesk-

sema episoodiga. Selliseiks episoodeks on näiteks 1906. a. Soomest Eestisse tagasi tulnud pagulaste seiklused, metsavendlus ja parun Budbergi tapmine. Autor esitab siin rohkesti selgitavaid piasiasju, mis on tundmatud või teises valgustuses tuttavad isegi tollaegsele revolutsioonilisele liikumisele lähedalseisjale. Nooremale põlvele on aga ta teos algusest lõpuni põnevaks ja jube-daks kroonikaks. Tolle ajastu sisemisi tõukejõudusid ei suu-deta enam täielikult tajuda ega ta kannatuste määra mõista.

Kahjuks on Lehmann kõigi möödunud aasta memuaariauto-rite hulgas varustatud kõige väiksemate kirjanikuoskustega. Ta teos on ehituselt juhuslik ja ta jutustamislaad kuiv. Et see teos on ilmunud otsekohese äratrükina ajalehest, siis pole seda saa-dud ka keelelt ning stiililt viimistleda. Kuid hoolimata neist puudusist on ta raamat ometi väärtuslikuks allikaks 1905. a. järe-l-lainetuste jälgimisel. Nagu ütleb autor eessõnas, on osa teosest kirjutatud juba paarikümne aasta eest. Ja kahtlemata polegi praegu enam keegi võimeline palja mälu põhjal kõnesolevast ajastust nii detailirikast ülevaadet andma.

Näib nii, nagu poleks 1905. a. ohvreist nimetamisväärset kasu olnud: vene režiim jätkus endise küünilise vägivallega edasi, reaktsioon aina süvenes. Kuid ometi olid sellele režiimile eba-õnnestunud revolutsiooniga ähvardavad praod löödud. Milliseil vaaruvail savijalul ta seisis, selgus alles siis, kui tal 1914. a. tuli kokku põrgata tugevalt organiseeritud sõjalise välisjõuga. Vene korralagedust, lohakat minnalaskmist ja tõelise riigikodaniku kohusetunde puudust Maailmasõja päevil kirjeldab järgmine me-muaaride autor. Me näeme, see on läbi ja läbi mäda maailm, mis pidi ilmtingimata kokku varisema.

Richard Rohti „Tsaari ohvitser“ moodustab jätku sama autori paari aasta eest ilmunud mälestusteraamatule „Vana Võrumaa“ ja on eellooks tema juba aastate eest ilmunud „Sõjasõidule“. Roht mobiliseeriti Maailmasõja süttimisel alam-väelasena, sai hiljem vastavate kursuste lõpetamisel lipnikuks ja teenis sellena kuni 1916. a. suveni rinde taga, peamiselt Soomes. Nii ei sisalda tema käesolevad mälestused midagi otseselt sõjasse puutuvat, vaid kasarmuelu kirjeldusi, sekeldusi ülemate ja ala-matega, joomaseiklusi ning armulugusid. Kuid kuigi ta jutus-tuses puudub suurem arengujoon, siis leidub siin ometi rohkel määral huvitavaid detailpilte ja pisiepisooide. Näeme seda too-
rest rusikavalitsuse maailma nii alamväelase kui ohvitseri vaate-vinklist. Ühel pool mõttetu käsutäitmine, teisel pool niisama mõttetu käskimine, ilma et keegi asjast sisuliselt hooliks. Too-

rus, mustus, omavoli, kroonuvargus. Mis tolleaegne eesti nekrut võõras, teiskeelses, vaenlikus ümbruses pidi kogema, seda ei suuda praegune põlv enam kujutleda. Roht kõneleb kõigest sellest elavalt ja huvitavalt. Ta teose põhimotiiviks on: ei ole põhjust neid olusid taga leinata! Kuna ta oma ideelises suuna-hoidmises vahel muidu poseerib, siis valitseb käesolevas teoses tasakaalukus. Ainult soomlaste kõige venelise põlgust ja passiivse vastupanu resolutsust on vahest üle hinnatud. Nii ideaalsed polnud olud ometi sealgi. Seda osutab kas või pärast 1917. a. revolutsiooni paljastatud vene käsilaste ja nuhkide paljus soomlaste eneste hulgas.

Samas kasarmuõhkkonnas liigub ka Oskar Luts oma „Kuninga kübaras“. See teos kuulub seitsmenda andena ta memuaaride seeriasse. Varasemaid andeid on võetud enam-vähem ilukirjanduslikust seisukohast, ja tõenäoliselt oligi neis mõttekujutuslikku ainet rohkem. Kuid käesolev näib olevat suurel määral tõsieluaimeline ja selle käsitlemine puhtmemuaarilise teosena vist küllaltki õigustatud. Nii palju kui siin võib ollagi reaalsusest kõrvalepõikavat stilisatsiooni, oleneb see juba autori erilisest mõtlemis- ja ütlemissviisist.

Luts tegeleb neis mälestusis esiotsa veel Narva, Tartu ja Tallinna apteekides, kuni võetakse soldatiks. Kuid apteegist ei pääse ta sealgi. Algul saadetakse ta Holmi linnakese sõjaväeapteeki proviisori abiliseks ja viiakse siis kantselei eksituse tõttu üle Peterburisse. On nimelt keegi saksamees, nimega Lust, keda tahetakse sokutada mugavaisse pealinna oludesse teenima, kuid nimevahetamise tõttu saadetakse sinna Luts. Ja ta teenibki seal oma aja lõpuni, kuna too Lust otsekui nuhtluseks peab tema asemel Holmi juudipesas istuma. Sest kõrge kroonu kantselei vastu ei aita ükski vägi maailmas!

Lutsu raamatu üldtoon pole kaugeltki nii sünge kui Rohti oma. See on kummagi autori vaatlemisviisist kui ka ümbrusest, mida vaadeldakse. Lutsu huvitavad peamiselt inimlikud pisijooned, imevärsed tüübid ja üks teisest hullemad situatsioonid. Ning ta jutustab neist oma pehme huumoriga nõnda, et me nende taha peidetud süngust ei märkagi. Kuid tema kogemused on ka hoopis teised kui Rohti omad. Holmis ei saa ta soldatisinelit selgagi, vaid käib erariideis, ja Peterburiski on sõjaväe-apteegi proviisori abilise seisukord ometi teine kui hariliku tapaloomaks tuubitava alamväelase oma. Kui ta siis „kuninga kübarat“ küll nii raskena ei tunne, näeb ta ometi seda tobedust ja otstarbetust, mis valitseb kogu süsteemis. Ning

millisena nägi Luts selle süsteemi kokkuvarisemist Maailmasõjas, sellest kuuleme vahest mõnes ta mälestuste järgnevas köites.

Selle süsteemi varisemise tagajärjeks oli ka meie iseseisvus. Kuid selleni jõuti alles verise suursõja, purustava revolutsiooni ja iseeneste jõudude sangarliku pingutuse järel. On loomulik, et mälestusi meie Vabadussõjast hakatakse ikka rohkem ja rohkem kirja panema. Möödunud aastal ilmus selliseid teoseid kaks.

Esimene neist, Ed. Grossschmidti „Pealuu märgi all“ sisaldab hulga episoode Kuperjanovi partisanide sõjaretkest, ülevaate Kuperjanovi eluloost ja tema nime kandva väeüksuse hilisemast ajaloost. Kuid pearõhk on ikkagi retkede kirjeldusel, ja just need osad teevadki raamatu põnevusega loetavaks. Siin tuuakse põgusate piltide reana kogu Vabadussõja ajalugu, kuigi ainult ühe väeüksuse osavõtu vinklist vaadates. Kuid see väeosa astuski löögirühmana kõikjal tulle, kus aga vajati, ja teda näis igale poole jätkuvat. Siin kirjeldatakse väeosa sündi, sissisõda Tartu ümbruses ja Tartu vallutamist, Paju lahingut, tegevust Petserimaal ja punadiviisi ületulekut, Pihkva vallutamist, landesvääri-sõda ja Riia rünnakut, siis Krasnaja Gorka retke, uuesti lõunarindele siirdumist ja lõpuks vaherahu saabumist — nii siis, nagu näeme, kõiki Vabadussõja tulipunkte.

Olen isiklikult lugenud kõik väljapaistvama, mis meie Vabadussõja ajaloost kirjutatud, kuid ma pole näiteks Paju lahingust või landesvääri-sõjast saanud veel nii piltlikku käsitust kui Grossschmidti raamatust. Ja selline vesteline, ühest episoodist teise siirduv esitusviis mõjubki vähemalt võhikusse selgitavamalt ning sugestiivsemalt kui kuiv ajalugu. Olen kuulnud küll asjatundjailt, et kõnesolevaski teoses olla mõndagi ühekülgselt või ekslikult nähtud. Kuid nii on lugu õieti kõigi memuaaridega, kus on otsustamas ikkagi ainult ühe isiku juhuslikud tähelepanekud. Korrigeerigu neid jälle teiste mälestused teisest vaatekohtadest.

Grossschmidti raamatust on suur osa pühendatud partisanide üleemeelikuile tempudele, võllanaljadele ja anekdootidele. Kuid raamatu lõpus leiab autor isegi suurimale jandimehele moraalse kriteeriumi. Ja ta teose sisemine tuum tõendab, et sõda ise polnud kellegi jant, vaid kohutav tõde. Need jandid aitasid vaid sõja raskusi kanda ja vahel sellegagi hakkama saada, mis oleks muidu üle jõu käinud.

Kui Grossschmidti memuaarid näitavad sõja enda groteskselt-verist nägu, siis J. S. Panius-Semmiste omad sama-

aegset rindetagust elu, nagu osutab ta raamatu pealkirigi „Sõja tagala“. See on tema eelmise teose „Sõja ja revolutsiooni keerises“ jätk. Kuid olgugi sõja tagala — see pole peamiselt ikkagi muud kui kasarmu ja rahvaväe elu kirjeldus. Autor saabub enamlastelt tagasivõetud Võrru, teenib seal kaitseliitlasena ja võtab osa sõjalistest operatsioonidest, mobiliseeritakse siis ning satub Tartu Tagavarapataljoni. Ja sellega algabki Semmiste raamatu ühtlasem ning olulisem osa. Sest kui ta siimaalsed kirjeldused on katkelised ja juhuslikud, siis on pataljoni elu, mäss, sõjakohus ja selle otsuse täidesaatmine esitatud kord-korralt ikka pinevamaks muutuva järjekindlusega.

Pühapäeval. 13. juulil 1919 lasti Tartus tolleaegsete Krasnojarski kasarmute õuel 21 meest vastuhakkamise pärast maha. See on Saaremaa mässu kõrval vahest traagilisemaid tagalaepisoodide Vabadussõja ajalt. Ja selle kirjeldus Semmiste poolt mõjub otse närvesöövalt masendavalt. Autor isegi puudutab raamatu eessõnas küsimust: kas pole veel varajane kõike seda lähemalt käsitleda? Tema omalt poolt ei vabanda ega mõista kohut. Ta vaid tahab silmanägijana jutustada, kuidas see kõik nii kaugele arenes. See on raske lugu, kuid ka aeg ise oli väga raske, nii et kellegi närvid kergesti vastu ei pidanud. Semmiste raamatu väärtus on just selle pörutava episoodi seni kõige ulatuslikumas ja vahenditumas valgustamises.

Nagu näeme, käsitlevad seitsmest memuaaride kogust terveni viis revolutsiooni, sõda ja sõjaväeteenistust. Ainult kahe ülejäänu aineks on üksikisiku arenemislugu. Kuid ka neis tuuakse rohkesti andmeid ümbritsevaist oludest ja ajanähtustest, ning sellepärast sisaldavad needki kultuurilooliselt huvitavaid üldmaterjali.

Ja an Vahtra varem ilmunud mälestustevihule „Minu noorusmaal“ lisandus möödunud aastal teine osa tüseda köitena. See käsitleb ajavahemikku 1899—1909. Autor õpib alles Räpina kihelkonnakoolis, kuid elab ühtlasi ka juba läbi oma esimesed kirjaniku-kutse rõõmud ja pettumused. Siis saab tast vallakirjutaja abiline ja varsti koolmeister metsatagustes külades, millistes ametites möödubki kõnesolev aastakümme. Väikesed olud, hall ümbrus, poolenisti näljaelu. Mida huvitavat võiks sellest rääkida? Kuid kõik oleneb ikkagi sellest, kui palju suudetakse säärases kitsaski ringis elule kaasa elada ja ta nähtusi tähele panna. Ning just siin on Vahtra meister. Metsataguse külakooli halli ja vaese argielu heietuse asemel avaneb meie silmadele nagu mingi seiklusromaan. Me tutvume suure

lopsakate tüüpide seeriaga. Siin on tüsedaid talumehi nende kodakondsetega, valla omavalitsuse tegelasi, maavaimulikke, igasuguseid külaametimehi, veidrikuid, üksiklasi, kuni tuntud nimedeni nagu kirjanduse levitaja Jaan Rootslane või „ilmameister“ Schmalz. Vahtra esituses võtavad groteskse ulatuse niihästi boheemlastest õpetajate ehalkäigud ja muud üleaisalõmmised kui ka palvetundide pidamised, laste ristimised, pidude korraldamised ja isegi 1905. a. kajastused metsatagustes külades. Sellesse seikluslikku ellu lisab süngust ainult ajastu üldine taust, ta venestamissurve vaba sõna aheldamise ja altkäemaksu norivate rahvakooliinspektoritega. Kuid kõigest säärasestki saadakse üle mõne noorusliku vembuga. Kui meil midagi jääb soovida, siis seda, et autor oleks suutnud neid Perapalu ja Mee-rapalu Gösta Berlingeid käsitleda siiski mingis tihedamas kompositsioonis ega oleks piirdunud ikkagi ainult katkendiliste lugude jutustamisega.

Jaan Kärneri memuaarid „Kadunud aegade häämarusest“ on Vahtra omadest nii ulatuselt kui toonilt tagasihoidlikumad. Need on vaid „mälestuskillud lapse-, karjase- ja koolipõlvest“ ega ulatu veel täisealise päevadeni. Kärner võtab oma ülesande tõsisemast vinklist, taotleb oma kasvumiljöö sotsiaalse olukorra kirjeldust, viib meid kehva talupere tapvate tööde keskele ja toob meile selle võrdlemisi raskemeelse maailma lähedale. Kuid ta mälestusist ei hõõgu ometi kibedust selle maailma vastu, vaid pigemini nukrat hellust.

Kuidas aga igäüks näeb asju ikkagi ainult enese kogemuste vinklist, seda võiksin tõendada Kärneri mälestuste ühe osa puhul. Elasin poisikesena mõned aastad samas kandis, kus Kärnergi, ja õppisin samas Uderna ministeeriumikoolis, kus temagi. Lahkusin sealt just veidi enne tema tulekut. Ja mulle on jäänud koolijuhatajast Jaan Neumannist ometi paremad mälestused. Jah, ta oli küll pisut vali, kuid siiski tubli ja õiglust püüdev pedagoog. Ning pole ka ime, kui ta vahel peaaegu üksi sajapaarikümnepealist õpilaskarja valitsedes võis tasakaalu kaotada. Kõige sellega ei või ma muidugi Kärneri kogemuste vastu vaielda, vaid rõhutada ainult meie hinnangute relatiivsust. Kärneri memuaarid on kantud siirast tahtest oma ümbrust mõista ja oma tähelepanekuid lihtsalt sõnastada. Sellega on ta saavutanud erilise intiimsuse ja loetavuse.

Oleme möödunud aasta memuaarikirjanduse vaatlemisega lõpule jõudnud. Nagu nägime, on sel kirjandusel meile palju öelda. Ta lähendab meile möödunud aastakümnete olusid,

inimesi ja sündmustikke. Kes neid aegu ise kaasa elanud, sellel võimaldab ta oma mälestusi uuest vaatekohast värskendada. Kelle enda mälestused aga sinnamaale ei ulatu, sellel aitab ta üldse lähemalt mõista, millistest oludest õieti meie tänapäeva juured võrsuvad.

Fr. Tuglas.

EPISOOD EESTI KARIKATUURI ARENGULOOST.

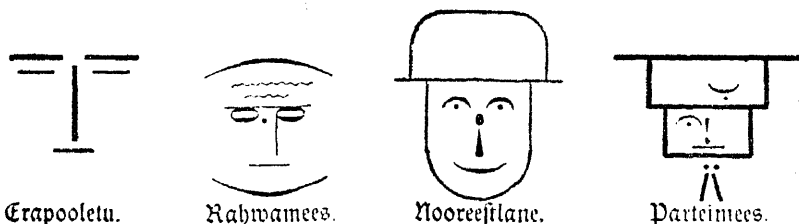
Püsiva eesti pilkeajakirjanduse algust, mis hakkab muuhulgas avaldama ka karikatuure, võib tõega paigutada käesoleva sajandi algusaastatesse. Esimeseks näiteks sel alal on 1901. aastal tekkinud „Teataja Nalja lisa“. Aga see pole esimene iseseisva ajalehe pilkelisa katse. Seesuguseks ürituseks jätkus julgust ja ettevõtlikkust juba omaaegsel haritumal ja arenenumal leheetoimetajal Ado Grenzsteinil. Aga veel enne, kui Grenzstein teostas oma „naljaka pildilehe“ kavatsuse, oli ta oma 1881. a. lõpul käima hakanud ajalehes „Olevik“ võtnud tarvitusele pilt-satiiri. Pilkealusteks neis üsna abituis sünnitistes osutuvad enamasti tollaegsed avalikud tegelased. Nad ilmuvad „Oleviku“ kõverpeeglisse üsna varakult. Juba teine number (6. I 1882) toob kaheksa trükitehniliselt kujundatud pilti, millest mõned näited lk-l 129.

Samas aastakäigus ilmub veel mitu Eesti olude kohta käivat karikatuuri. 17. jaanuarist 1883 alates ilmub „Ol. Lisalehes“ joonealuste juurde stereotüübina „Lwow ja Iwan“, mida julgen pidada esimeseks stereotüübiks eestikeelses ajakirjanduses. Kuigi joonealuse pilke meie ajakirjandusse toob juba „Sakala“ 1878 „Nalja-Mardi ja Kalja-Pärdiga“, jõuab piltideni alles „Olevik“ neli aastat hiljem. Pole vaja enam kaua oodata ka iseseisva pilkelisa algatust. Esimene number ilmub 1883. a. detsembris „Oleviku“ nr. 49 ja 50 juurde: „Oleviku Naljalis“. See on neljaleheküljeline ja sisaldab kokku 16 karikatuuri, lisaks ühe maleülesande. Muud ei midagi.

„Olevikus“ 1883 nr. 49 ilmub seda saatev selgituskiri, mis aitab algatust vajalisel määral iseloomustada.

„Tartust. Olevik saab uuel aastal suurema poogna pääl trükitud kui tänavu. Meie annaksime uuest lehest sell aastal ühe proovi, aga meie ei taha aastakäigu sisse üht suuremat poognat panna, mis neile, kes lehed raamatusse köidavad, halb oleks. Uus poogen saab vanast paar tolli pikem ja tolli viis laiem olema, s. o. niisama suur nagu Eesti Postimees ja Virulane. Iga kuu anname ühe naljalisa piltidega

juurde, millest tänasel numbril proov juures on. Naljakaid pilta meie kirjanduses veel ei olegi, mis osalt sellest tuleb, et pildijoonestajad puuduvad, osalt aga ka sellest, et pildi lõikamine palju raha maksab. Meie oleme oma trükikoja kõrval pilditegemise joonde seadinud, millest tänase naljalisa pildid valmistatud. Et need väga mitmeti puudulised on, seda näeme küll. Aga kui nende piltidega, mis Oleviku selleaasta esimese numbril sees seisavad, kõrvu seatakse, siis ehk võib lugija näha, et töö paremaks on läinud. Lootuse järele jõuab see pildi tegemine tuleval aastal ka niipalju edasi ja meie saame siis viimati ommeti nii kaugele, et Eestlastel ka üks naljakas pildileht omast käest on. Haritud rahvastel on niisuguseid lehti enam kui üks. Meie naljalisa ei taha kedagi pahandada, vaid ainult nalja teha niisuguste asjade varal, mis enestele ühe naljapildi ära teenivad. Leitakse nende juurest ka mõni terakene tõtt, seda parem. Keegi ärgu pahandagu ega seda enese alandamiseks arvaku, kui ta oma pildi moonutatud kujul peaks meie lehest leidma. Kõige suuremad politikamehed, nagu Bismarck, on naljapiltides tuhandel kujul ära moonutatud, aga keegi haritud inimene ei ole seda kõlbmataks arvanud. Meie palume oma auustatud lugijaid, et nad meile selle pildilehe tarvis õige rohkest mõnusaid joonestusi saa-

Pilt nr. 1. Karikatuurid „Oleviku Lisalehes“ nr. 2, 1882.
Suurus 1:1.

daksivad. Joonestused (pildid) olgu pliitsiga ehk tindiga valmistatud. See on meil ükskõik. Kui aga kujud kenad on. On kellegil mõne tuttava inimese nägu joonestada ja ei saa ta sellega toime, siis oleks hää, kui ta meile tema päevapildi kätte saadaks. Siis saab pilt mehe nägu. Üleüldse oleksime väga tänulikud, kui meile tuttavate meeste päevapildid saaksivad kätte muretsetud, siis võiksivad nemad ikka oma loomulikus näus ette astuda. Üks ainus osav pilt võib mitme seletuse ja vaidluskirja aseme auusaste ära täita. Soovime sellele uuele ettevõtmisele Eesti rahva keskel õige rohkest sõpru, et ta tubliste võiks kasvada ja — pildistada!

Töötatud „Naljalisas“ proovinumber jäi aga ainukeseks. Nagu kirjutises, lubatakse ka „Naljalisas“ motos asju pikema kätärata, ainult mõne osava pildiga valgustada:

Oleviku naljalisa Tema näitab vagusi,
Ei tee ilma päälgi kisa: Kuidas mõtet mõteldi.

Selles „Naljalisas“ ilmusid ka mõned sulemeeste karikaatuurid.

„Jäljed“. Seesuguse pealkirja all ilmus kolmepildiline seeria. Kirjanikkudena tuntud tegelastest esinevad siin Grenz-

stein ise ja Mihkel Veske. Kuigi pildid on üsna halvasti õnestunud, on pikapeale selgunud, et pildiseeriaga tahetakse kujutada üht kohtuprotsessi. Täpne pealkiri: „Jäljed. Kole näitemäng kolmes pildis. Sünnitanud ja ette mänginud cand. Tähtjas“¹⁾.

[1. pilt] Kohtusse minnes. [Sõrd läheb kohtusse kaenlas plakat pealkirjaga: „Minu auu, mu lugupidamine, mu hää nimi“].

[2. pilt]. Kohtus olles. [Grenzstein seisab kohtu ees, seljaga pilditegija poole, Sõrd istub norgus päi seina ääres.]

[3. pilt.] Kohtust tulles. [Sõrd tuleb löödud näol raeojast, jättes järele mustade jälgede raja. Läheb kaares dr. Veskest mööda, kes näib seisvat keel suust väljas.]

Lähema selguse saamiseks pildi tähenduse kohta tuleb pöörduda Tartu Linna-arhiivi, kus leidub Raekohtu aktide seas Grenzstein-Sõrdi protsessi akt.

Stud. theol. Aleksander Sõrd saadab 18. V 1883. a. Tartu linna Keiserlikule Politseivalitsusele kirja, milles seletab, et Grenzsteini vastutusel ilmuvas eestikeelses ajalehes „Olevik“ nr. 13, 14 ja 15 on ilmunud kirjutisi, milles puudutatakse kaebaja au, seltskondlikku seisukohta (lugupidamist) ja head nime. Ta palub kaebealust selle eest 1866. a. kriminaalseadustiku §§ 1039 ja 1040 järele karistada. Peale selle refereerib ta sõnumeid, milles leiab olevat enese kohta haavavat²⁾.

Jättes kõrvale süüdistuse üksikasjad, vaatleme ainult neid osi, mis aitavad valgustada pilkepilti ja selle tekkimist.

Kaebekirjas loendatud sõnumitest on eriti valgustav „Olevik“ 3. IV 1883, nr. 13 ilmunud kirjutis: „Aleksandrikooli Tartu II abikomitee koosolek“.

Seal kirjutatakse:

„... Selle A. Sõrdi juures peame, enne kui kogust³⁾ edasi räägime, natukene seisatama ja tähele panema, mis mees see on. A. Sõrd on Pärnu linnast päri, Vene usku ristitud ja nüüd mõnda aega Tartu ülikoolis Luteruse usu kiriku õpetajaks ette valmistamas. Pärnu linnast toonud ta ju ühe tüliasia Tartusse kaasa, mis Tartu studengite kohtus seletatud, aga pooleli pidanud jääma, sest et Sõrd oma noorema venna Nikolai läbi (kes sell korral veel Pärnu gümnaasiumis käis, aga nüüd Tartus arsti ametit õpib) mitte just kõige otsekohesemal teel tunnustusi muretse nud, mis tema seltsimeeste päälekaebamise mõnu vähendanud. Oma studengi elus on A. Sõrd ennast aega mööda nii tutvaks teinud, et tema

1) Mõeldud on stud. theol. A. Sõrd'i.

2) Tartu Linna-arhiiv. Acta des Rath's d. Stadt Dorpat in Untersuchung-Sachen wider Adolph Grenzstein 1883, nr. 149.

3) Aleksandri-kooli Tartu II abikomitee koosolekust.

Oleviku Naljalisia

N° 49 ja 50 juurde a. 1883.

Oleviku naljalisa
Ei tee ilma päälgil kisa:

Alla 100,000 lugija.
Kõige esimene aastakäik.

Tema näitab wagusi,
Kuida mõtet mõteldi.

Jäljed.

Kole näitemäng kolmes pildis.
Sünnitanud ja ette mänginud cand. Tähtjas.

I. Kohtusse minnes.

II. Kohtus olles.

III. Kohtust tulles.

Tuisulaste lumemees.

Pilt nr. 2. „Oleviku Naljalisia“ esimene lehekülg.

Suurus 17:26.

nime keegi hää meelega ei kuule. Kui eesti korporatsioon Vironia oli asumis, siis pandi tööde poolt väga pahaks, et Sörd ka öeldi uue korporatsiooni liikmete asus olevat, ehk küll meie teada A. Sördi nimi ial põhjendajate hulgas ei ole olnud ega ta ka ial Vironia värvikandjate hulka ei oleks vastu võetud saanud. Seda meie arvamist tõendab ka see sündmus, et vennad A. ja N. Sörd praegusse kinnitatud „Eesti üliõpilaste seltsi“, mis Vironiast välja kasvis, ei ole vastu võetud ega ka, nii palju kui meie asja tunneme, ial ei saa vastu võetama. Tartlased ei ole ka ehk veel ära unustanud, et Sörd omal ajal Vanemuises taplema läks, paari häid tümakaid sai ja pärast seltsist välja visati. Alles hiljuti on temale Vanemuise seltsi poolt kangeste ära keelatud, üleüldse oma jalga seltsi majasse tõsta, sest et ükskord ennast nii täis oli purjutanud, et ta puhveti ette ja seltsi tubadesse õieti märksad „jäljed“⁴⁾ järele jätnud. See mees olla, nagu kuulda, mõned aastamaksjad kokku kogunud, kes tema sarve pidivad hüüdma ja muretsenud, et president eestahendatud koosoleku oli välja kirjutanud. A. Sörd ise oli ennast seitsme mehe poolt, tema vend viie mehe poolt hääleandjaks volitada lasknud...“ Edasi läheb koosoleku kirjeldus, milles alla kriipsutatakse Sördi süüdsusetut käitumist: olevat oma päheõpitud kõnes Hurta laimanud ja nõudnud koosolekul ta väljaheitmist, mis olevatki sündinud. „Missugune hinge- karjane võib küll niisugusest kiusukülvajast saada?“ küsitakse lõpuks.

Sellelaadilisi kirjutisi ilmub „Olevikus“ ikka edasi. 19. sept. samal aastal lisab Sörd oma kaebusele juurde veel nr-s 18, 23, 25 ja 31 ilmunud kirjutised.

Politsei juurdlust lõpetades annab asja kohtu kätte, kuhu ka Sörd 17. dets. veel ühe lisaseletuse saadab. Sellest kohtuloost ilmuski siis 19. dets. „Oleviku Naljalisas“ piltide seeria, milles katsutakse kohtu otsust ette aimata. Miks on pildil ka Vesket kujutatud, pole päris selge, kuigi Grenzstein tema hiljem samas protsessis tunnistajaks üles andis.

Pildiseeria pealkiri „Jäljed“ on võetud eeltsiteeritud „Oleviku“ sõnumist. A. Sördile antud varjunimi cand. Tähtjas on arvatavasti tekkinud kõnesolevale kirjutisele järgnenud protestidest A. Grenzsteini ees, mis sündisid kirjateel. „Olevikus“ 1883, nr. 15 leidub järgmine lõik:

„Ühes Sördi sõbra kirjas öeldakse, meie olevat „tähtsat Eesti meest laimanud“... A. Sörd ei ole veel mitte „tähtjas Eesti mees“, ja kui tema oma ülikooli õppimist niisuguste asjadega ikka tahab rikkuda, nagu räägitavas kirjas öeldud, siis ei võigi ta „tähtsaks“ meheks saada, ehk olgu siis kurval viisil.“

On selge, et siin on tegemist omaaegsete avalikkude tege- laste omavaheliste hõõrumistega Eesti Kirjameeste Seltsi ja Aleksandri-kooli komiteede ümber, mis hargnes lõpmata ja muu- tus keeruliseks eriti pärast Jakobsoni surma⁵⁾. Sörd, kes tol ajal teotses nn. sakalaanlaste leeris⁶⁾, aitas organiseerida Hurda

4) Harvendus minu. E. L.

5) Fr. Tuglas, Eesti Kirjameeste Selts, lk. 160.

6) Samas, lk. 155.

tagandamist Aleksandri-kooli peakomitee presidendi kohalt abi-
komiteede poolt 7).

Võiks veel juurde lisada, et protsess jääb tagajärjeta, sest
A. Sörd läheb 1884. aastal enne otsuse tegemist Peterburisse 8).

Elav kuulutus.

Pilt nr. 3. J. Kõrvi karikatuur „Oleviku Najalisas“.
Suurus 1:1.

Asi seisis lahendamata 1889. aastani, mil raekohtud kaotati. Siis
otsustati see protsess lõpetatuks lugeda.

7) Vt. veel samas, lk. 160; ka „Olevik“ 1883, nr. 15.

8) Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat 1889:
„Sörd, Alex. a. Livl. geb. April 1858, theol. 78—84; ging zur Petersb.
Univ. über.“

Kõrv, Jakob. Kuigi Grenzstein palus „Olevikus“ ilmunud pilkelehe läkituskirjas mitte kedagi end haavatud tunda, kui keegi oma moonutatud näopildi lehest leiab, sest välismaalgi harrastatavat humoristlikke pilte avalikkude tegelaste kohta, siis ometi eksis ta, kui lootis asja sellega juba ette tasandada. Grenzsteinile kukub kaela protsess, milles tal ka „Naljalis“ piltide eest tuleb vastust anda. Kaebekirja esitab seekord Jakob Kõrv, milles loendatakse järgmisi Grenzsteini patte 9):

„Toimetaja Ado Grenzstein on oma ajalehes „Olevik“ teinud mind rea kirjalikkude ja pildiliste kujutuste ja väljenduste objektiks, mille sihiks pole mitte ainult minu au ja minu kutset kahjustada, vaid mis on ka tõepoolest palju kahjustanud...“

Nüüd pilkepiltide kohta käiv osa:

„... Et krooni pähe panna haavamistele, alandamistele ja kahjustamistele 10), mis „Olevik“ mulle on kuhjanud, avaldab A. Grenzstein 1883. a. lõpus „Oleviku Lisalehes“ nr. 49 ja 50 hulga tsinkograafilisi karikatuure minu isiku ja minu lehe kohta. Selle lisalehe teisel leheküljel kujutab ta võrukaelanõoga „Tuisulast“, viib minu ajalehe „Valgus“ ühendusse selle pildiga ja laseb seda „Tuisulast“ öelda: „Noh, kiüll meie kapsad ka öitsevad, kui „Valgus“ välja tuleb.“ „Tuisulasi“ on Grenzstein alati oma lehes täiesti moraali- ja kombelagedate, rikutud inimestena kujutanud. On selge, missugust haavamist A. Grenzstein mulle nimetusega „Tuisulane igavest“, kui ka pildiga on mõelnud. — Teine mind haavav karikatuur kujutab „Valgust“ koletisena. Sellekõrval kujutab A. Grenzstein kedagi dr. Ampelmanni Thüringenist ja laseb seda kujutatud „Valguse“ koletisel öelda: „Hii! kus Eesti „Valgus“! Neljas pilt kujutab mind karikatuurina 11). Sel pildil seisab fraas: „Elav kuulutus“. Pilt laseb mind suure labidaga õlal karjuvate, žestikuleerivate ja tantsivate uulitsapoiste keskel ringi liikuda. Labidale on kirjutatud: „Tellige „Valgust“ rahva kasuks!!!“ Sedaviisi käitub A. Grenzstein minuga oma lehes sõnas ja pildis. Härra Grenzsteinil puudub Ülemtriikivalitsuse luba oma lehes pilte või karikatuure tuua. Minu au kistakse sel viisil alla ja mind isiklikult kahjustatakse ja haavatakse, kuigi ma juba ammu igasuguse poleemika Grenzsteiniga olen lõpetanud“ 12). Lõpuks palub ta Grenzsteini kõvasti karistada, kohtuotsus „Olevikus“ avaldada ja kohutukulud määrata Grenzsteini kanda.

Protsess kestis kuus aastat. Asi läks raekohtute lõpetamise järel 1889. aastal Riia ringkonnakohtusse. Ka see põnev protsess lõpeb ilma kohtuotsuseta, sest 1890. a. 7. augustil saabub ringkonnakohtule J. Kõrvilt kiri, milles ta palub asja esialgu mitte veel ette kutsuda. Sellega arvatavasti kogu lugu lõppeski, sest meie arhiivides puuduvad andmed asja edaspidise

9) 16-foolioleheküljeline saksakeelne kaebekiri on esitatud ametivõimudele 24. aug. 1884, kust see tsitaat on tõlgitud.

10) Tekstis „Kränkungen, Verletzungen und Beleidigungen“.

11) Vt. pilti lk. 133.

12) Tartu Linna-arhiiv. Acta des Raths der Stadt Dorpat in Untersuchungs-Sachen wider Ado Grenzstein. 1884, nr. 175.

käigu kohta. Arvatavasti olid nad omavahel jõudnud kokkuleppele või lootsid võivat leppida. Igatahes selgub samast kirjast, et Grenzstein on teinud katseid Kõrviga leppida. Pealegi oli asi selle aja jooksul asjaosaliste jaoks juba vananenud.

Nii lõppes küll kohtuprotsess tagajärjetult, kuid kaebusel oli siiski teatav osa „Oleviku Naljalisa“ saatuses. Miks ei jätkanud Grenzstein naljalisa väljaandmist? Põhjusi võib olla mitu. Võib-olla „pildijoonestajate“ puudus, mille üle Grenzstein juba tsiteeritud kirjutises kurdab. Veel tõenäolisem on väline surve. On põhjust oletada, et just viimane protsess oli siin määrava tähendusega. 24. augustil 1884 esitatud Kõrvi kaebekirjas kohtule väärib tähelepanu järgmine lause: „Härra Grenzsteinil puudub Ülemtrükivalitsuse luba oma lehes pilte või karikatuure tuua.“

Et Grenzsteinil arvatavasti sellekohast luba tõepoolest polnud, järeldub teataval määral ka sellest, et esimeses „Oleviku“ numbris 23. XII 1881, kus Grenzstein toob Trükivalitsuse poolt lubatud töökava, puudub märkus karikatuuride kohta. VI punkt, mis sellekohast märkust peaks sisaldama, kõlab: „M i t m e s u g u s e d l u g e m i s e d. Jutud, laulud (tarvilisel korral nootidega), salmid, segasõnumed, naljatused, tõsised ja naljakad ülesanded ja küsimused, mõistatused jne. jne. on selle päätüki kirjad, mis meelejahutust ja kõrge õpetuse kõrval lõbusat ajaviidet lugejale pakuvad.“ Nagu näeme, ei nimetata muidu nii üksikasjalises loendis karikatuuri. Kaebekiri esitati küll peaaegu kolmveerand aastat pärast kõnesoleva naljalehe ilmumist, millise aja jooksul oleks ju võinud mõni number ilmuda, eriti veel, et Grenzstein kavatses oma naljalehte ilmutada kord kuus. Peab oletama, et teda hoiatati erateel ja ta loobus. On silmatorkav, et 1884. aastast alates ei leidu „Olevikus“ ega „Oleviku Lisalehes“ enam ühtki karikatuuri, mis kestab, väheste eranditega, 1889. aastani. Siis sigib jälle vahete-vahel lehte „naljakaid pilte“, kuid ükski neist ei puuduta enam kohalikku „poliitikat“. Erandina võiks nimetada nähtavasti välismaa lehtedest võetud piltidega naljandeid ja kolmepildilist Adamsoni-laadis „Lugu ilma sõnadeta“ 1886. aasta „Olevikus“. Eriti lükkab meid eelmisele oletusele asjaolu, et Grenzstein Trükivalitsuse ees on samme astunud loa saamiseks kõiksuguseid pilte avaldada ja on selle 1889. aastal ka saanud, nagu järeldub sõnumist „Olevikus“: „Ülem Trükivalitsus on Olevikule luba annud kõiksuguseid pilta trükkida. Seda tänuväärilist luba tahame me oma

auustatud lugejate hääks võimalikult palju tarvitada¹³⁾. Ja ta teebki seda jõudumööda. Iseseisvat pilkelisa ei katsunud ta aga kunagi enam elustada.

Miks laskis aga tsensor „Naljalisa“ läbi, kui Grenzsteinil vastav luba selle avaldamiseks puudus? Arvatavasti ei teadnud ta midagi loa puudumisest. Ka ei näinud ta vist selles suuremat hädaohtu kui igasugu sõnalahinguis, mis tolle aja lehtedes harilikud. Pealegi ei puudutatud neis piltides valitsusvõime. Paar „Naljalisa“ karikatuuri oli ilmunud ka juba veidi varem „Oleviku Lisalehes“.

Pilkepiltide autorit on raske selgitada, sest pildid ei ilmuta midagi iseloomulikku, mis võiks autorsuses kahtlustatavat reeta. Juba esimene pilk neile tunnistab abitu looja kätetööd. Ei puudu ka võimalused eeskujude otsimiseks välismaa (eriti saksa) pilkeajakirjandusest. Pildid tunnistavad seda ilmsesti, nagu ka Grenzsteini väide, kus ta ütleb olevat välismaal palju seesuguseid pilkeajakirju, nagu ka tema üritus tahab olla. Vaevalt on Grenzstein ise nii jooniste kui puulõigete autor, kuigi temagi olevat illustratsioone teinud¹⁴⁾. Kui ta juba julges eri pilkelehte hakata korrapäraselt iga kuu välja andma, siis pidi tal olema keegi, kes hoolitseks tarviliku materjali eest. Juba tsiteeritud kirjutises ta teatab, et on sisse seadnud sellekohase „pilditegemise“. Nagu mäletab K. E. Sööt, on olnud sel ajal tema vend Tõnis Grenzstein (hiljem maalikunstnik) Tartus A. Grenzsteini juures ja T. G. on kõige tõenäolikumalt ka nende piltide autor, ühtlasi ehk ka esimene trükkis ilmunud eesti karikaatuuride autor üldse.

E. Laugaste.

KIRJANDUSE ÜLEVAADE.

A. H. Tammsaare: **Kuningal on külm**. Näidend 3 vaatuses, 4 pildis Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1936. 108 lk. Hind 1 kr. 50 s.

Hugo Raudsepa „Sinimandriast“ saadik ei ole meie lavakirjandusse ilmunud sellist ebareaalset, fantaseeringuis keerlevat teost nagu Tammsaare tänavune uudis. Ja kui kõrvutame edasi neid kaht teost, siis näeme, et Raudsepa oma oli pildirikkam, romantilisem, vallatum ja kaldus isegi jämedustesse, koguni labasustessegi, mida ette heita ei saa Tammsaarele, kuid ühtlasi oli Raudsepa teos ideelt selgem. Tammsaare näidend on üldiselt otse ristmõistatus.

13) Olevik 14. XI 1889, nr. 46.

14) Suuline teade K. E. Söödilt.

Tammsaare näidendi tegevuspaik on juba autori poolt selgesti märgitud illusoorseks: „olematu maa Euroopa taladel“. Seega ärgem otsigem seda ka mitte Eestist. Tegelased ei ole mitte eestlased. Kuid nad ka üldinimlikult ei oma erikaalu, -karakterit ega -värvi, nad on lihtsalt kujud, mõisted: kuningast, teenrist, karjast ministreist jt. Kõige juhemak neist on siiski narr — see teisend Shakespeare'i narridest. Lahisena maast, rahvusest, ka suurist tõekspidamisist, nagu väikesist inimlikest olumärkidest, need tegelased, sedamoodi varjukujudena õhku ripuma jäädes, ei oma muud tähendust ega ülesannet, kui väljendada ja kanda autori mõtteid, ääremärkusi, seisukohavõtte, kritiseeringuid jss., mis kõik kokku ei vii meid mitte ühe ja ainsa valitseva idee ette, vaid, ümberpöörduvalt, tumestavad selle idee, viivad meid lõpuks kurikuulsani Talleyrand'i tarkuseni: sõnad on selleks, et peita mõtet. Ja ometi on need sõnad, on Tammsaare dialoog valitud, tihe ja pingeline.

Tammsaare ütleb ja ei ütle ka. Tal paistab olevat nii mõndagi südamel, võimalik, et ta on tahtnud näidata meile meie aega ja võib-olla kodumaisigi olusid peeglist, koguni kõverpeeglist — kuid vaevalt saad hakata lähemalt silmitsema käsile-esile võetud seika, nähtust, olukorda, sündmust, kui juba: kas peegel ähmastub või näitaja pöörab ta ära teise vinklisse — ja kiirtevihk ei taba enam vaataja silmaterat. Miks see nõnda sünnib, on autori saladus.

Ja nõnda tuleb meil leppida üksikute mõttekildude ning peegelduslaikudega. Nende seas on palju teravmeelseid ja mõtterikkaid, kuid leidub ka kulunumaid ja tühisemaid, nagu m. s. moodsa naise näo- ning iluravi ja ehtimise ning vabade kommete pilkamine; siis linnas-müüdava piima arvustamine: „mis piim seal linnas ka on, nagu sakste pesuvesi“; veel ühe moori targutuse abielust ja armastusest jmm.

Üldiselt on Tammsaare mõtlused ja ütlused pessimistlikku põhi-laadi, näit.: „haridusega on sama lugu nagu pühadusegagi — ... kumb neist on suurem ebausku“; „... tänini on seda vahendit (propagandat) kasutatud ainult rahva maksukoorma ja kohustuste suurendamiseks“; „... propaganda on uus alkeemia, mis õpetab ei millestki tegema kulda“. „Rahvas armastab vägivalda, sest ta arvab, vägivallas on jõud. Miski ei meeldi rahvale rohkem kui jõud.“ „Kuningad on kõik ühe peaga, seepärast jäetaksegi nad rahva poolt maha ja joostakse vasika järele, kel kaks pead.“ „Salakuulajad ja provokaatorid — ilma nendeta ei saa, sest need kuuluvad riigisüsteemi.“ Ehk ta kirjutab paradokse. „Ülearused naised on kõlbluse kaitsevalliiks noorte nekrutite vastu. See on pahe, mis sünnitab vooruse.“ „Mis on vale? Tõde, mida veel ei mõisteta või mida veel ei usta.“

Näidendis — juba pealkiri viitab sellele — on rohkesti arutlusi ja arvamusi kuninga kui võimu kehastuse, valitsemise ja riigikorra pihta — need küsimused on meil käesoleval momendil aktuaalsed. Autor ei ütle küll, et need arvamused, artlused ja arvustused käivad meie olude ja korra pihta, ta isegi on määranud tegevuspaigaks „olematu maa Euroopa taladel“, ometi lugeja-kuulaja kaldub neist väljendusist (küsimuste aktuaalsuse tõttu) välja lugema ühte ning teist meie olude pihta — ja siis tekib küsimus: kas see ja see asi on põhjendatud, kas autor tabab tõepoolest märki jne. Muidugi, vormiliselt on autor mainitud suhtes kõigest vastutusest vaba, kuid sisuliselt ometi mitte täiesti. Tekib kahemõtteline seisukord. Niisuguses seisukorras aga soovitakse näha kirjanikku kui vaimlist nõuandjat ja juhti, kirjanikku kui autoriteeti, mitte aga sõnadega žongleerijat ja mõtetega mängijat, oldagu siis selles viimases kui vaimukas ja osav tahes.

Artur Adson.

Mart Raud: **Kauge ring.** Luuletusi 1930 — 1935. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1935. 59 lk. Hind 1 kr. 50 s.

Kui arvestada, et „Kauge ring“ oma 20 luuletusega sisaldab kuue aasta toodangut, siis nagu ei oleks põhjust pidada Mart Rauda luuletajaks selle mõiste kutsumuslikus ja nõudlikus tähenduses. Rauda „Kauge ring“ pole kristalliseerunud mingi ainsa põhimeeleolu või mõtte ümber. Kuid teiselt poolt annab „Kaugele ringile“ suure värskuse ja teatava suurema „usaldatavuse“ just ta sundimatu mitmekesisus, ta tundeline ja mõtteline elavus. Sellest tajub, et autor ei luuleta mitte luuletamise pärast, vaid oma seesmistele tarvete sunnil, oma sisemaailma selgitamiseks, objektiivistamiseks, lõppeks, kui tahetakse nii väljendada, pihtimiseks. Need tunnused — enne kõiki teisi — tähistavad aga ehtsat luuletajat. „Kauge ring“ on kirjaniku valitud luulepäevik kuue aasta kohta.

Kui üldiselt ei ole midagi tüütavamalt diletantlik-pihtimuslikust, muuseas loodud luuleliigist, siis Mart Rauda puhul säärane kartus hajub esimesest pilgust ta värssidele. Enamikul lugejaist võib tekkida hoopis vastupidine mulje: mitmete ta nägemuste romantilisest haruldusest (raamatu algusosas), virtuooslikult mängivast riimitehnikast ja muusikaalsest rütmi- ning häälikinstrumentatsioonist näeb artisti, kunstnikku *par excellence*, kes nagu harrastaks mängu mängu pärast. Säärast muljet peab aga korvama õiglasemaga, kui läbetakse tähele panna selle luuletuskogu mõttelisi tuumkohti — ja lõppeks ta üldist mõtte-erksust. Et seda tajuda, loetagu eeskätt sonette pealkirjadega „Kauge ring“ 1, 2, 3 ja „Käed“, samuti pikemat enesevaatluslikku luuletust „Sügisel teel“. Kuuleme luuletajat tüüpilise nn. põhjamaise elutajuga, mida iseloomustab enesesepöördumus, tõsine eneseväärtustamisvaist; säärane vaim ühenduses unistuslikkusega ja kiindumusega iseloomustab kirjanikuslugudes romantilise vaimu nime all — seda vähemalt romantiliselt ajajärgul. Igatahes lõpetab Raud oma kogu ehtsa luuletaja- ja, kui tahetakse, romantiku-credo'ga: „taas tunnen selgust endas sigivat, / et rohkemat ei ole rahutusest, / ei otsimisest osa igimat!“

Sõna „selgus“ viitab siin aga juba teatavale tasakaaluotsimisele. „Sügisel teel“ lausubki otseselt: „Kõiges siiski püsti püsid, / kui su's endas tasa vaed“. See tunnetus aga ei tähenda, nagu täidaks „Kauge ringi“ suurt osa mingi klassikaliselt-rahulik eluvaatlus. Tegelikult jääb suurem osa selle raamatu luulest siiski rahutuse valdusse (välja arvatud mõned ülalnimetatud sonetid); see tungleb ja hoovab ka kõige enam objektiivistatud jutustavasis luuletusis. Autoril näib erilisel sündime lähedal seisvat „hell idüllihuvi“, nagu võib järeldada ka loodusidüllidest paljudes luuletusis. Samas aga kiusab: „Tõuse tuul ja puhu, puhu! — / ilm on rohkem kodura'ast“. Ent lai maailm on idüllijanuselise luuletajaile alati valmistanud kibedaid pettumusi. Pettumusist tagasipööramine kodusesse tugevdavasse loodusümbrusse ja enese juurde ongi „Kauge ringi“ sisuliseks peeringiks. Idüllilise murdumise maailmakära pealetungil kajastab veel eelviimne luuletus „Murdunud õhtu“.

Seda võrdlemisi hariliku üldsüžeelega eelegilisevõitu lüürikat teeb isikupäraseks ja kordumatuks vahest veel rohkem autori juurdlemis- ja mõtestamisind kui ta artistitemperament. Näit. sonett „Uudismaa“ realistlik-meelises maalingus peitub palju filosofoerivat ja sümbolset — igatahes huvitavamal kujul kui harilikus sümbolistlikus luules, mille hulka muide võiks kuuluda mitte vähem mõtteraske „Käed“. Ka õngitsemispilt „Õisel jõel“ ja värske „Rahe“ ei jää kaldumata sümbolusse. Palju võib mõtteliselt öelda kas või ainus võrdlus taadist heinamaal: „suved kui kaared kõrvu...“ („Niitjad“). Kuid Raud on kujundanud ka terve klassilise allegooria „Hirv ja jõgi“, mis jutustab janu ängistus- ja janukustutamise hädaohust. Inimese läheduses võib kartmata

liikuda ainult ammu „lõõgloom“... Samataolise igatsussisuga on kirv-romantiline avaluetus „Romantiku ballaad“.

On loomulik, et nende sise-otsingute erkusele ja teadlikkusele vastab suur vormiteadlikkus ja stiilviimistlus. Autori kartmatust „tehniliste“ raskuste ees näitab juba see, et paljud luuletused on kirjutatud üsna lühikestes ridades; rütmiline mitmekesisus on suur. Sisulise tiheduse ja tundlikkuse taotluses kasustab Raud paiguti õige õnnelikult ka kogemusi Gustav Suitsu luulest. Igatahes viitavad selle õpetaja poole mõningad julgemad sõnajärje-vabadused (või õieti värsiliseks-põimim-gud), oskus lüüriiselt helgistada ka abstraktsusi, mõnede raiuvate rütmide tarvitus ja paigutine diskreetne riimihuumor tõsisteski kohtades. Allitereerimise ja vokaalharmonia pidev harrastus tundub Raulal olevat juba veres. Laulvama is lühemarealis luuletusis see mõjub üsna huvitavalt ja elustavalt, kuid läheb mõnikord liiale pikemas sonetivärsis. Näit. „toa ähmjas hämar härdaid laule laotas!“ Kuid üldiselt võib Raud luules nautida just mingit rahvalaululist-kalevalalist värsi instrumenteerimistundlikkust. Näit. kas või 2. rida kolmikust: „Eha soendab metsaharju, / alaoksd õhtuvarju / täis kui musta lund.“

Riimib Raud enamasti puhtalt ja alati leidlikult. Kogu üks paremaid luuletusi, sünges „Sarkurid“, mõjub suurelt osalt just oma neljarealistes laulusalmides pregnantses riimidega. Uusriimides lodevamat liiki, tüüpi „rida-rada“, tarvitab Raud üsna harva.

Kui otsida „Kaugest ringist“ kunstilis-vormilisi ebaküpsusi, siis peale paiguti liigse allitereerimise võiks osutada ainult veel mõne luuletuse teatavale keskendamatusse ja liigpikkusele. Säärased oleksid „Hirv ja jõgi“, ja vahest „Sügisesele teel“. Ei tahaks leppida ka vampiirromantika ülepingutatud üksikasjadega luuletuses „Verevaras“.

„Kauge ring“ ei suuda oma sisulise keskendamisvähesuse tõttu mõjuda just sensatsioonina, kuid ta äratav põnevad huvi sääraste võimetega ja sääraste intelligentsiga luuletaja vastu, nagu on ta autor. Mart Raud ei tohiks loobuda lüürika harrastamisest proosakunsti kõrval.

H. Paukson.

R. Sirge: **Väikesed soovid.** Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1935. 192 lk. Hind 2 kr. 50 s.

Raamat sisaldab kuus lühijuttu (hooletuse tõttu on sisukorda märgitud küll ainult viis). Autor näib olevat kogu suhtes suuremate pretensioonideta, sest alapealkirjas nimetab ta oma jutustusi lihtsaiks juttudeks ja niminovellikski on valitud tagasihoidlikema pealkirjaga jutustis.

Ainestiku valikult kuuluvad ühte rühma „Tulge homme!“ ja „Väikesed soovid“. Neis kujutatakse kehvast keskkonnast võrsunud haritlastütarlapsi, kes peavad võitma endale kätte positsiooni elus. Tegelasiks on algajad naisametnikud, kes saavad kogeda kohaotsimisel vaevu ja pettumusi, et viimaks pääseda väikepalgalisele, vähepakkuvale kontori- või kantsleleitöele. Eredamaid kudesid loovad rõõbiti arenevad armastussuhted. Tee sellegi tagasihoidliku eneseteostamiseni viib läbi ülemuse magadistoa, õigemini kõrtsikabineti. Aga viimasest seigast ei tehta erilist küsimust.

Novellis „Tulge homme!“ jõuab tütarlaps rahulduseni, kui saavutab sõltumatusse senisest armastusest, noorest üliõpilasest-kojamehest, kelle tuleviku nimel seni viireldi ja keelduti kõigest. Tütarlaps veendub, et tasub elada ka ainult endale, enda tänasele, eilsele ja homsele. Ja pole põhjust etteheiteid teha peremehele — on ju tema kaudu saadud mõndagi head ja ilusat. Siin ei taotleta paljut — ainult elada oma väikest

elu endale ja — vabana. Enda ohverdamine teise tulevikule on ju õilsam, ent milleks peaks olema iga kontori-preili kangelane. Nii et probleemi lahendus on vastuvõetav ja usutav.

Sarnane on ka „Väikeste soovide“ peategelase tee: pikkade ootamiste ja otsimiste järel saavutatud väike koht kanteleis, suhted ülemusega, soojem vahekorrd ühe heasüdamliku kaupmehega ja rahulduse saavutamine, mille toob emaks saamise lootus. Pettumuse kibeduse hajutab Ameerikast saabunud kooliõde, kes oli läinud sinna kinostaariks saama, kuid tuleb tagasi jõuka, kuid harimatu kaupmehe matsaka naisena. Ka seda novelli läbib idee, et rahulolu, paremal juhul õnnigi, saavutatakse korraldades elu enda käe järgi, ka väikeste soovide piiris, taotlemata kõrgeid, ent võõraid unistusi.

Need kaks novelli ongi huvitavamad nii probleemi asetusest kui ka tegelaste hingeelu vaatluselt. Need on väikemehe — siin küll väikenaise — lood, kes kõikjal peaaegu ainult tõukeid saades siiski teevad seda, mis nende tingimustes üldse võimalik. Ja seda mitte kõrvalt tulnud õnneliku juhuse tõttu, ka mitte puhtal kujul passiivse alistumisega saatusele, vaid jõutakse siiski oma saatuse aktiivsele kujundamisele. Muidugi väikeelu võimaluste raames. Selles kujunemises on suur osa loobumist ja tingimustega kohanemist, kuid need ei vii tütarlapse oma mina kaotamiseni. Leitakse oma rada ja elusisu. Mõlemas novellis jõuavad peategelased seestmestest ja välistestki ebakõladest lepitavale tulevikule. Võib tunduda segavana moraali küsimuste praktiline lahendamine. Kumbagi naist ei näi see enam häirivat ja küllap selline lahendus võib kuuluda mõnel juhul normaalsete tingimuste hulka.

Lihtsakoelisem on novell „Roheline kiir“. Ka siin on tegelaseks elus edu otsiv tütarlaps, kuid teisest miljööst. Selles kujutatakse haritud randlastütart, kes võõrsilt läheb õnne otsima, kuid varsti pettunult kodukülla tagasi pöördub. Neiu on ümber sündinud. Nüüd ei põlga ta enam tööd ega halvata külanoori, vaid jääb alaliseks oma kodukülla, abielludes lihtsa metsnikuga. Vastavalt sirgjooneliselt asetatud probleemile kulgeb ka sündmustik põikeita: autor näitab, kuidas võõrsil ainult halvasti läheb; mis siis imestada, et, koju tulnud, täispööre tehakse. Oleks seal võõrsil ka natukegi olnud päikesepaistet ja kui siiski oleks kodu paremust tunnetatud, oleks olnud novelli ideeline alus veenvam. Nüüd võib aga tekkida teine tõlgendus: kui mujal hakkama ei saada, kõlbab kodugi. Muidu on kõnesolev novell avaraimalt välja töötatud — on toodud pilt rannaküllast ja loodusest. Sellist miljöo joonistamist teistes novellides ei leidu. Romantilise lõime lisandab rannatüdrukute rohelise õnnekiire otsimine päikeseloojanguil.

Kitsamalt armastusnovellid on „Jõumasin“ ja „Sidrun ja apelsin“. Esimeses neist lastakse sportpreilil vallutada naistekütt-ohvitser, kes seni välja lipanud igast abielupüümisest. Preilist-jõumasinast hoovava energia mõjul teostub ärakulunud vanapoiis moondumine eluhimuliseks ja teotahteliseks meheks. Ideelist kaalu tahab lisada oma kodu loomine tuulisel rannal, kuigi see rajatakse isa rahadega. Novell libiseb kerges, ütleksin, sportlikult hoogsas stiilis, laskumata nõudlikumaisesse probleemmesse.

Veelgi kergemalt kulgeb intriig teisena nimetatud jutustises, mis algab kevadel kahe noore romantilise apelsini-söömisega ja kuuvalgel õrnutsemisega laeval ja lõpeb sügisel tühjaksjäävas rannakasinos etteheidete, kibeduste ja sidruni tühjaks pigistamisega. Ka siin teostub ümbersünd: tühjaks pigistatud sidrun jääb poisile amuletiks järgmiste armastuste vastu.

Samal tasemel liigub „Kuiv parfüüm“ — naise kapriisidest tüdinud abielumehe pihimuslugu kõrtsileiti taga. Lõpp — kohvilaua taga lõppev abielutüli — on väikekõdandlikult õnnelik.

Üldse kõigis novelles jõuab kirjanik õnneliku lahenduseni. See ei tähenda aga sugugi, nagu näeks ta ainult jaatavaid külgi. Eriti kahes esimesena vaadeldud novellis leidub teravat arvustust ühiskondlikkude nähtuste arvel.

Enamikku jutustusist läbib üks teema: uueks paremaks inimeseks saamine ning endateostamine. Olgu see probleem siis läbi viidud psühholoogilise süvenemisega või pinnaliselt nagu armastusnovelles.

Stiil on ladus, kuid nõudlusteta.

Willem Altoa.

Johannes Semper: **Risti-rästi läbi Euroopa**. Reisikirjeldused. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1935. 319 lk. 4 kr. 75 s.

See raamat on kogumik reisivesteid, kirjutatud ja ritta asetatud kaheteistkümne aasta kronoloogilises järjestuses. Märkmikuna paljudest maadest ja mitmetest aegadest ei ole teisel kindlamat selgroogu, huvide ühtlust. Küll leidub siin aga igasugust mõttelist „risti-rästi“ ning meeolulisi pisiasju.

Alustatakse pikema Itaalia-matkaga 1924. a., millele kolm aastat hiljem järgneb lühiajalisem teekond Korsikasse. 1928. a. sõidab Semper Nõukogude Venesse Tolstoi juubelile. On sooritatud rida teekondi seoses sõitudega Pen-klubi kongressidele, kus leidub märkmeid Austriast, Poolast, Ungarist jne. 1931. a. järgnevad Holland, Belgia, Pariis ja 1933. a. teekond Jugoslaaviasse. Lõpeb raamat 1935. a. sooritatud matkaga Soome-Lapisse. Nõnda siis kokku võttes Vahemere kallastelt Põhja-Jäämere rannikuni. Palju liikuvust ja kirevust, aga selles voolavuses ka oma osa monotoonust. Nagu kirjanik isegi tõendab: „Maailm on kirju, ja ometi nii pööraselt sarnane.“ Kirjud on pinnavormid, aga kus sügavamale kaldume, seal tuleb esile elu üldine põhi.

Erandliku seisukoha raamatus võtab J. Semperi teekond Itaaliasse. Kui üldiselt S-i reisivestel huvituvad üksikute maade ja rahvaste eriolulist, siis esimese teekonna ülesandeks on olnud „vahenditult läbi elada itaalia kunsti“, oma teoreetilisi teadmisi korrigeerida asitõenditega. Siin võime tutvuda S-i esteetilise usutunnistusega 1924. aastast.

Peab ütlemale, et S. siin kõigiti käitub moodsalt, kui ta, nüüd tosin aastaid tagasi, kunstiteoses rõhutab sisu. Selles teda toetab itaalia klassika. S. paneb tähele, et tõusujärkudel ei lepita kunstis ainult oskusega. „Peab olema ka väärtuste astmik, mis Madonna kõrgemaks teeb kaalikast.“ Puhtasse kunstisse suhtutakse üleolevalt: „Puhtesteetiline kõdi silmale, kõrvale, nahale, ilma inimese sisimat kaasa haaramata, on kui ojake, mis kaob liivasse.“

Kui tahetakse tutvuda itaalia kunstiga, siis osutub paratamatuks kõndimine kirikutes ja kunstikodades. Kuid me märkame pea, et S-i romantiline hing ei leia küllaldast rahuldust, hingamisvabadust kunstimuinsuse õhustikus, Looduslähedus kisub teda ikka jälle vaba õhu kätte, elusa, reaalse inimese juurde. Vanade kristlaste pugemine maa-alustesse koobastesse tegi inimestest keldri, kus „ülestõusmise mõtet ületalve peetakse“. Kõndides Itaalia uhkeis kirikuis S. tunneb, et ei saaks tema siin põlvitada ega palvetada — Isale, Pojale, Emale — või tervele perekonnale korraga! „Nagu asuks mujal see Nimetu ja Otsatu, kellel pole lapsi, ei naisi, ei perekondlikke ega majanduslikke suhteid, kellel pole midagi liig-inimlikku ja kes on vaba ega tarvitse konfessioone.“ Semperi jumal on looduses, on loodus ise. „Õhk, vesi, tuli ja maa — siit viib Via Sacra Jumala juurde, kõik neli elementi.“ Looduse templis on võimalik panna end „ohvrikübemeks sellele, keda sa ei tunne, kuid kes sust läbi väänleb suurena ja uimastavana“.

Raamatu eessõnas S. analüüsib tungi, mis kihutab inimest rändama, ning ütleb, et see on sügaval juurdud pakitsus tunnetada maailma mitmekesisust ja rikkust, mis kogemused inimesele võimaldavad kõrgemale kasvada oma kolga kitsusest. Ent maailma paljupalgelisus, mis tunnistust annab inimese loova vaimu nõtkusest, ei vii meid välja ainult kodusest kitsusest, vaid tagasi tulles, saadud kogemustega, võime avardada ka oma „provintsi“. Nii on teekond välja ühtlasi ka teekond koju. Ja kui viljakaks see tee koju osutub, see ripub meie kriitilisest meelest. Vaimne nõtkus sigineb aga sellest, et maailma paljupalgelisus teeb meid sallivaks ja et süveneb meie relatiivsusetunne.

S-i kohta võime öelda, et temas on ohrtralt ränduri eriomast rahunust. „Tõepoolest, meie viies päev siin on juba sarnane neljandaga. Kõik hakkab siin korduma, kodunema, panetuma, on viimne aeg siit lahkuda ja edasi rännata.“ Semperil on alati vaimset erksust ja uudishimu uuteks muljeteks, uuteks arvamusteks, ta rändab rõõmuga läbi maade, rahvaste ja raamatute. Ei või öelda, et tal puuduks kriitiline meel, et ta saadud muljeid ei seediks, ei püüdleks neid eritleda ja rühmitada. Kuid käesoleva raamatu iseloom pole võinud ometi küllalt soodustada tulemusi. Need on katked ja vested, kerged ja elavad, viitlikuks lugemiseks, vaimsete probleemidega. Kuid oma kireva pinnalisusega ometi mitte kõrgemale küündiv fragmentaarset reportaažist.

H. Raudsepp.

Kaks mälestuste-kogu.

Richard Roht: **Vana Võrumaa**. Mälestusi. Eesti Kirjastuse Kooperatiiv, Tartu, 1934. 161 lk. Hind 4 kr. — E. Kollomi kaas.

Richard Roht: **Tsaari ohvitser**. Mälestusi. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1935. 202 lk. Hind 3 kr. 75 s. — E. Järve kaas.

Roht'i esimest mälestuste-kogu „Vana Võrumaa“ on seni arvustatud peamiselt ühest vaatekohast: on nähtud eeskätt autori eitavat suhtumist oma isasse ja on teda sellepärast karmilt süüdistatud subjektiivsuses, erapooликuses, pessimismis, hingelises tooruses jne., ilma et oleks märgatud, kui ühekülgsele subjektiivseks seega muututi ise oma arvustuses. Mälestuste-kogusse erapooletult ja objektiivse jahedusega suhtuv lugeja ei leia põhjust, miks autor mitte ei peaks oma isasse suhtuma eitavalt, kui tal oma isast on jäänud nii halvad mälestused. Ei saa kelleltki nõuda, et ta oma isast kirjutaks head ainult p õ h i m õ t t e pärast, kui igauks ometi teab, et kõigi kaunite põhimõtete kiuste o n o l e m a s (koguni meie päevil, rääkimata kaugemast minevikust) ka halbu isasid, kellest lastele e i s a a jääda häid mälestusi. Nende ridade kirjutaja tunneb isiklikult veel meie päevil inimest (küll juhuslikult talupere n a i s t, mitte -meest), kes oma laste ja teenijate kallal just niisama iriseb-nuriseb kui „Vanas Võrumaas“ kirjeldatud isa; see inimene näljutab oma peret ja loomi, arvestab iga „raisatud“ tuletikku ja näeb „pillamist“ koguni selles, kui lapsed õhtul jalgu pesevad; see inimene vihkab südamepõhjust kõike, mis võiks kodakondsete elu teha heledamaks, rõõmsamaks, meeldivamaks; ainsaks elu-eesmärgiks peab ta igavest „rassimist“, „jooksmist“, töö-„lõhkumist“, — paigalistumine on tema meelest lausa patt nagu Roht'i mälestustekogus kirjeldatud isagi meelest. Selliseid alatisi näägutajaid võib küll vabandada „kitsaste oludega“, kuid see vabandus ei tee kergemaks nende laste elu, kes ju väga hästi teavad ja näevad, et teistes kodudes võidakse elada hoopis lahedamat elu, ilma et see kedagi teeks aineliselt vaesemaks (just vastupidi: need kõige suuremad „rassijad“ ja kodakondsete „taga-

ajajad“ on sageli ka kõige vaesemad just oma vaimlise pimeduse, kitsarinnalisuse ja põikpäisuse tõttu).

Lühtsalt vapustavalt mõjub „Vanas Võrumaas“ see viis, kuidas isa oma poega „koolitab“, — viib poisikese mitmekümne versta taha linna, paneb ta keskkooli, annab paar rubla pihku ja sõidab ära. Kuidas poisike paari rublaga kõik keskkoolis vajalised õppevahendid peab hankima, muust rääkimata, — seda ei oska ütelda vist ükski neist karmidest arvustajaist, kes mälestuste-kogu autorile ette heidavad oma isa „mahategemist“. Roht'i kohta on laitevlt tähendatud, et vaevalt keegi teine eesti kirjanduses on nii „hoolimatult ja tänamatult“ oma isasse suhtunud kui tema, kuid ükski arvustaja pole laita julgenud seda erandlikku isa, kelle kohta poeg on sunnitud kirjutama selliseid lehekülgi nagu Roht „Vana Võrumaa“ „Tartu tulede“ nimelises peatükis.

Et Roht pole sugugi ainult „mahategija“, kõigi pühaduste eitaja ning jõhker süüdistaja, seda näitab tema suhtumine emasse ja õesse, mis on väga südamlük, arusaav ja kaastundlik. Seda näitab ka tema suhtumine inimestesse üldse. Ta ei otsi oma mälestuste-kogus kirjeldatavais inimestes meelega halba, vaid näitab seda head, mis on halbadeski inimestes; ta räägib poolehoiuga igauhest, kes tema tumedat lapsepõlve on aidanud vähegi valgustada (kas või sulane Vana-Aadam, kes andis talle „lusti, innu ja maigu lugemiseks“).

Võtmeks, mis aitab Roht'i isasse-suhtumist mõista, on „Vana Võrumaa“ lk. 87—88 ja 151—153; „Vana Võrumaa“ kui tervik aga on võtmeks, mis aitab mõista Roht'i ennast kui inimest ja kirjanikku; just sellise võtmena peakski seda raamatut võtma iga kirjandusehuviline eestlane.

Meil on traditsiooniks kujunenud, et igauks oma elu esimestest aastatest peab rääkima kui „lapsepõlve Kunglast“, et iga karjapoiss on tingimata olnud „kuningas“ ja et valla- või kihelkonnakooli ajast tohib rääkida ainult head ja „naljakat“. Peetakse viisaka tooni rikkumiseks, kui keegi selle traditsiooni vastu eksib. Roht näitab oma mälestustekogus, et on ka inimesi, kelle lapsepõlv ei ole olnud õnneaeg, kellesse karjapoisi-päevad ei ole jätnud kuigi kauneid mälestusi (mida oletatavasse karjase-romantikasse erapooletult suhtuv lugeja meelsasti usub) ja kellesse „kihelkonnakooli“-aeg on jätnud hoopis halvad mälestused. Eriti viimast on Roht'ile pahaks pandud, kuigi Roht kihelkonnakooli olusid kirjeldades rõhutab, et temal isiklikult nii halb ei olnudki, vaid halvad olid olud üldse ja sünge oli eeskätt teiste „plõnnide“ elu. Et Roht kihelkonnakooli tumedais värvides ei kirjelda sihilikust pahatahtlikkusest kooli vastu üldse, seda näitab tema suhtumine Võru linnakoolisse, millest ta kirjutab suure armastusega.

Vaikides ei tahaks nende ridade kirjutaja mööduda „Vana Võrumaa“ esimestest peatükkidest „Ema“ ja „Õde“, mis kirjeldavad eesti talu naise äärmiselt rasket olukorda mõnikümmed aastat tagasi. Kindlasti polnud naise elu igalpool nii väga raske kui Roht'i isatalus, kus inimesi otse sihilikult pinniti ja piinati, kuid raske oli naiste elu siiski igalpool, sest üldiselt valitses põhimõte, et naine pidi olema „virk“, pidi olema ikka see „esimene ja viimane“. Mehed võisid vabal ajal puhata, — naisele oli puhkamine põhimõtteliselt keelatud: naise elusihiks oli alatine „rühmamine“, kuni jõud nõrkes ja tervis töökoorma all murdus. Enneaegu murdub Roht'igi ema, — perenaise-mured meeles veel surmavoodilgi!

Roht'i „Vana Võrumaa“ on sünge lisand meie memuaarikirjandusele, kuid väärtuslik lisand just sellepärast, et see valgustab mineviku tumedamaid külgi: valgustab seda mentaliteeti, mis kõnesoleva aja tegi

nii tumedaks. Aga ka puhtkirjandusliku teosena on „Vana Võrumaa“ tähelepandav oma tiheda käsitlusviisiga ja sooja südamlikkusega; peatükid nagu „Ema“, „Soru“, „Peterbur“ jne. kuuluvad parima hulka, mis eesti kirjanduses on loodud.

*

Roht'i teine mälestuste-kogu „Tsaari ohvitser“ on puhtkirjanduslikult võetuna nõrgem kui „Vana Võrumaa“; ühest küljest segab „Tsaari ohvitseris“ paigutine viimistlematus ja pinnapealset ajaviitekirjandust meenutav aineses suhtumine, teisest küljest kipuvad mõnikord tüütama autori õpetlikud vahelugemised. Kompensatsiooniks nende puuduste eest on võrdlemisi kirju sündmustik ja rikkalikud olustiku-kirjeldused Vene vägede Maailmajõja-aegsest tagala-elust, — algul reamehe, siis ohvitseri-lipniku vaatenurgast nähtuna. Veneaegsest sõduri-elust on meil mälestusi ilmunud varemgi ja Roht ei lisa neile peaaegu midagi uut; tema mälestusi ohvitseri ajast tuleb aga võtta kui meie kirjanduses seni veel käsitlematu ainevalla avastamist (kui mitte arvestada Roht'i enda raamatut „Sõjasõit“, mille sündmustik osalt ühte langeb „Tsaari ohvitseri“ omaga).

„Tsaari ohvitseri“ mitmekesine ja paiguti õige heatujuliselt kirjeldatud sündmustik areneb kaugel sõja-ohutdest; noore „Tsaari ohvitseri“ sõjapidamine on kõnesolevas mälestuste-kogus enamasti väga idülliline: see on pigemini mugav Vene riigi ääremaadega tutvumine kroonu kulul, kusjuures ka noor ohvitser ise võtab sõjamehe-elu lõbusõitude-reana, rõõmu tundes nii oma eesõigustatud seisusest kui ka vahelduvate teenistuskohdade looduslikest ja muist erinevustest. Loomulikult puutub kirjanik oma teenistuse ajal kokku väga paljude ja iseloomult väga mitmesuguste ülemuste, ametikaaslaste ja muude väeteenistusega seotud olevate isikutega, kellede seast enamik pole tähelepanuvääriv mitte üksi oma isikuga, vaid aitab iseloomustada ka keisriaegset Venemaad ja selle kombeid ning mentaliteeti.

Sündmustikus on muide võrdlemisi tähtis koht joominguil ja seiklustel naistega, — mitte just nauditavad leheküljed lugeja seisukohalt, kuigi väga iseloomustavad olustiku ja tsaari ohvitseride üldise taseme, osalt ka autori enda kui inimese kohta. Mis aga peamiselt iseloomustab autorit, see on tema mitte just sõjamehelik võime näha ja mõista nii looduses, inimestes kui ka olukordades peituvat romantikat. Roht'ile väga tüüpilised on ses mõttes ta romantilised ratsaretked Soomes ja ta mõtisklused ning nägemused Kroonlinnas, selles „vene sõjaväe-romantika pesakohas“.

Sügava mulje jätab Roht'isse soomlaste rahvuslik iseteadvus ja uhkus, mis talle sageli pakub juhust soomlastega ses suhtes võrrelda eestlasi, et viimastele siis kibedaid — ja teenitud — etteheiteid teha rahvusliku paindluse, selgrootuse ja alaväärsuse-tunde eest. Imestama paneb siiski, et Roht eestlase rahvusliku iseteadvuse nõrkust kibedasti halvustades oma raamatus nii hämmastavalt rohkesti tarvitab vene keelt! Paiguti ta leheküljed otse kirendavad vene keelest, ilma et see haavaks tema rahvuslike tundeid. Nende ridade kirjutaja rahvuslikku iseteadvust riivab valusasti selline eestikeelse raamatu kaunistamine vene keelega; lubamatuks tuleb pidada seda keelte-segu muidugi ka esteetilisest seisukohast. Esteetilise iluduseveana olgu mainitud aga ka mõlemas mälestuste-kogus, eriti „Tsaari ohvitseris“ liiga sageli esinev saksapäranne lauseehitus.

M. Sillaots.

Prof. J. Piiper: **Pilte ja hääli kodumaa loodusest.** Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1935. 232 lk. Hind 3 kr.

Olen juba teisel juhtinud loodusearmastajate tähelepanu sellele raamatule. Ning vist iseloomustaksin ma teda kõige paremini, kui ma tema kohta ütlen, et ta on armas raamat.

Selles raamatus kõnnib teadusemees, peamiselt botaanik ja ornitoloog, kuid avara silmaga kõige kasvava ja liikuva kohta looduses, ringi mööda kodumaad ja vaatleb. Ja jutustab siis. Veidi vanamoeliselt — aga see ongi nii armas ja toob rahuliku kontrasti meie käratsevasse ellu — veidi luuleliselt ja stiililiselt veidi abitultki kõneleb ta kõigest, mida ta näeb: maastikust, hoonetest, puudest ja puhmastest, lindudest ja lilledest. Kõnnib Tähtvere metsas ja näeb, mida tavaline inimene tähelegi ei oska panna. Käib kaugemal Paasvere ürgmetsas ja paneb meid imestama, et niisugune laas on meil veel olemas. Rändab Emajõe Tartust Võrtsjärveni, matkab Paldiski, Vaika saartele, käib Vilsandil, Vesiloo saarel, kõnnib ringi Harilaiul, veedab suveõhtu Kuressaare Linnulahel, on Loonalaiul, Notamaal ja Saalaval — kes meil tunneb neid kohti? Päite pakallas huvitab teda, käib Orul, sealt läheb Valastele, on seekord suurveega sõitnud Tartust Võrtsjärvele, vaatleb kevadel Vasula metsi, Neeruti mägesid, Kadriorgu, sõidab Taevaskotta, uurib Lauge-sood, jälgib valaskala, kelle lasknud Noarootsi kalur, ning ei üllatugi, kui loom osutub juba seebiks keedetuks ja jutu järgi pealegi ainult 80 sentimeetrit pikaks ja poolteist puuda raskeks.

Ta ei ole pettunud. Kui lehed kõnelevad valaskalast, siis mõeldakse ju kohe, et ei tea missugune mürakas. Aga kõigest 60 naela. Ning on tavaline noor pringel. (Ka Läänemeres esinev väikevaala sort, kel puudub päriseesti nimigi: pringel = springer, *Phocaena phocaena* L. Ja ka teine nimetus — seakala — on tõlge: sakslaste Meerschwein, rootslaste marsvin.)

Nõnda rändab ta mööda kodumaad ning avastab siin palju ja seal rohkem. Avastab õieti rohkem küll ikka lugejale, sest tema ise ju teab, mida meil võib leida lindudest ja taimedest. Raamatu lõppkiilgedel on üles märgitud „tekstis esinevate vähemtuttavate taimede ja loomade nimestik“, milles kaugelt üle 250 nimetuse. Nojah, vöilill ja aruhein, väike pistrik ja tilder ning palju teisi sellesarnaseid nimesid on ju tuntud, kuid juba lõosilm, maamaks, numhein, kurekatel, kerakellukas, kastik, harakkuljus jne. on üldsusele niisama tundmatud kui animaran, kukerkuusk, kanakoole ja leseleht ja hulk teisigi. Kui poleks kõrval ka ladinakeelset nimetust, siis oleks raske saada ettekujutust, missuguste taimedega siin tegu. Ning ma olen mujal juba ütelnud, et rohkem veel hõlbustaks orienteerumist, kui oleks peale ladinakeelsete teaduslikkude nimetuste ka tähendusid mõnes Euroopa keeles.

Prof. Piiperi nimestikust leian nii mõndagi, mida väga on vaja teada. Näiteks, et hekke moodustav ning ainuüksi ladinakeelse nimetuse *Spiräa* all tuntud taim on ju eesti keeles — enelas! Ja tean, et ma nüüd kunagi ei taha enam spiräa ütelda. Ja leian edasi, et suvekuuse asemele (*Larix*) on astunud nüüd lehis ehk lehtmänd. Kui omal ajal küsisin Eisenilt eestikeelset nimetust, ütles ta „lärts“, mis mulle oli täielikult vastuvõtmatu.

Niipalju kui vääribaldi see nimestik tähelepanu, siiski on ikkagi nauditavam jälgida teksti ja rännata koos autoriga läbi üsna rikkaks osutuva kodumaa. Autor ise on ihu ja hingega näitamas ja seletamas, taotledes oma innus teatavat romantilist poeesiatki. Sageli nagu uputab ta sind piltide pleonasmis, aga sa lased seda sündida, naeratad ning otsid enesele nimelt selle välja, mis sind huvitab eriti. Ning sa tead, et kui

on olnud kohati liiga palju, siis on see ikkagi antud edasi sooja armastusega, pea vaimustusega ja et sa teinekord jällegi võtad raamatu kätte ja süvened. Ning võid süveneda õigusega: nõnda rikkalikult ei ole meile seni veel keegi andnud andmeid ja pilte meie kodumaa floora ja fauna kohta.

K. A. Hindrey.

Dr. med. K. Lellep: **Individuaalpsühholoogilise kasvatuse põhi-
jooni.** (Filosoofiline seeria nr. 2. Eesti Vaimutervishoiu Ühingu toimetised I.)
Noor- Eesti Kirjastus, Tartu, 1935. 120 lk. Hind 1 kr. 25 s.

Anda laiemale publikule kättesaadavas eriraamatus nappi ülevaadet individuaalpsühholoogiast, see on õieti esmakordne katse meil. Arvan, praegusel ajal tohiks see küllaltki äratada huvi, ja eriti kahel põhjusel. On ju individuaalpsühholoogia visalt rünnanud nii mitmeigi tähtsama psühholoogilise kooli ja psühholoogia naaberdistsipliini mehhanistlikku vaatlus- ning mõtteviisi, mis on sinna püsima jäänud pärandina endisest materialistlikust ajastust. Teiseks individuaalpsühholoogia teaduslik ja maailmavaateline alus juurdub sügavalt tema ühiskonna-idees. Ka viimane asjaolu tohiks pakkuda mõndagi meie üliindividualistlikule ellusuhtumusele. Viimane väide tundub ehk paradoksina nii mõneleki, sest just tänapäeval kõlavad innukad loosungid endäärasalgamisest ja luuakse suuri üldsuse-edu taotlemaid programme. Kuid vaadates individuaalpsühholoogia prilli läbi, moonduvad näit. suurriikide parimadki fašistlikud reformid vaid grupiegoismiks. Õpetlik on ses mõttes jälgida ka ilukirjandust, kas või meilgi, ja veel õpetlikum kirjanduse arvustust.

Kuivõrd on õnnestunud nüüd autoril individuaalpsühholoogilise süsteemi esitelu? Peab ütleva, et vaimustuda sest ei saa. Pealkirja vihe järgi tuleks otsida siit „kasvatuse põhi-jooni“, kuid tegelikult pole tööd sellega kohandatud, vaid on piiratud E. Wexberg'i „Individual-psychologie“ refereerimisega. Ka sisukava on üle võetud viimaselt, välja arvatud peatükki X ja XIV. Muidugi pole võimalik esitada nii pisikeses raamatukeses umbes 4 korda suurema Wexberg'i teose süsteemaatset kursust. Oleks tulnud välja tõsta ainult olulisem, s. o.: finalism, alaväärsustunne ja selle kompensatsioon üleolekupüüdluse näol, sotsiaaltunne — ja kui kord autor tahab olla pedagoogiline, siis ka raskeltkasvatavuse tüübid ja kasvatuse põhinõuded. Üldse tundub, et autor pole võtnud oma ülesannet kuigi tõsiselt, jah, et ta ise pole vaevaks võtnud süveneda pakutavasse teooriasse. Ja lugejas protestitunnet äratav ka see, et autor individuaalpsühholoogiliste pähe esitab nii palju omi vaateid.

Lk. 6 öeldakse, et individuaalpsühholoogia arvates „hingeliste nähtuste juures on võimalik põhjuslik ja lõplik (finaalne) vaatlusviis“. Ei tea, kas on Lellep siin rutuga komistanud Fr. Künkel'i arutlusile kausaalsest, finaalsest ja infinaalsest vaatlusviisist? Muidugi on võimalikud mõlemad, ja mitte ainult individuaalpsühholoogia arvates. Kuid viimase arvates psüühiline dünaamika printsip avaldub just finalismis. On ju individuaalpsühholoogia järgi iga indiviid sihipärane tervik, kelle iga pisimigi liigutus hingeelus on suunatud isiksuse lõppeasmärgi poole. Ka läbielatud konfliktid osutuvad ses „finaalanalüüsis“ ainult näiliseks. Kord seatud eesmärgist tuletub isiksuse individuaalne liikumisseadus. Wexberg'i „personaalsed finaliteeti“ ei saa siis muidugi tõlkida eesti keelde „isikuline lõpptulemus“, sest see annab asjast sootu teise kujutelmale. Täheandab personaalne finaliteet ju hingeliste toimluste dünaamilist suundust.

Kui on juba miskipärast tarvilikuks peetud refereerida ka muist väikesist eluavaldusist, mida individuaalpsühholoogia vaatleb isiksuse sihitaotluse taustal nagu miimika, žestid, magamisasend, unelmad jm., siis oleks seda tulnud teha orgaanilises seoses kogu süsteemiga. Antud kujul vihje ühest, vihje teisest jätab aga lugeja sama targaks kui ennegi, ja halvemal juhul veel sisendab mulje, et küll see individuaalpsühholoogia on kaugel tõsisest teadusest. Ja miks pole unelmate käsitletu antud Alfred Adler'i õpetusele vastavalt, selle asemel et rääkida Freud'i soovunelmast jm.? On ju siin vaks vahet.

Kahtlemata oleks tulnud peatuda pikemalt sotsiaaltunde juures. Oleneb ju individuaalpsühholoogia järgi üksikisiku hingeeluline arene mine sellest, missuguse seisukoha ta on võtnud ühiskonna suhtes, kas eitava või jaatava. Inimliku kooselu tõsisasjast tuletuvad omad reeglid, tuletub oma „elu loogika“, see on fakteide loogika, raudne ja paratamatu. Üksik peab enama või vähem arvestama neid reegleid, peab neid enam või vähem sisemiselt jaatama; ei tee ta seda, närbub ta ise nagu keldris kasvav taim. „Peab“ ei tähenda siinkohal mingit moraalselt credo't, aga ka mitte utilitaristlikku elujuhist. Muidugi oleks tulnud piiritella, mida mõtleb individuaalpsühholoogia, kui ta tarvitab sõna sotsiaaltunne, pole see ju mingi ühemõtteline konventsionaalne mõiste. Kuid raamatukese koostaja pole arvanud vajalikeks sellega tutvuda isegi, sest korduvalt ta samastab kõiki „inimsoo kultuuri arendajaid“, s. o. neid, kes loonud või loovad midagi uut, omi hüvesid taotlevate individuaalistidega ning „üldist heaolu“ püüdlevaid isikuid mingisuguste lamedate „päevaprohvetitega“, kelle loomingulätted on kuivaks joosnud nagu kultiveeritud soo. Lk. 20—21 autor räägib midagi „altruistliku värvinguga“ tundeist. Kuid sotsiaaltunne pole ometi identne altruismiga. Lk. 63—64, kõneldes neurooside põhjusest (!) ja nende tekkimisest, pakub autor meile lahkesti oma moraal ja filosoofiat elust: „Sisendatakse nimelt lastele mõtet, et ühiskond on tähtsam üksiku indiviidi hüvest. ... Unustatakse, et seda peab vastu võtma ja enesesse mahutama isik, kelle seisukohast tema ise on kõige tähtsam. Ka ajalooliselt on õigustatud see egotsentriline enesearmastus... Muidugi peab üksik vahel ohvreid tooma ühiskonna kasuks, kuid... ainult näilikult, sest lõpptulemus on ikkagi tema oma kasu, võib-olla ainult moraalne kasu... Kuigi inimese isiklik lõpptulemus on küllalt tugev, siiski takistab tema tegevust tavaline ja silmakirjalik ühiskonna moraal, millest üleastumine tundub temale patuna... Oleks ta teadlik sellest, et „mina“ on tähtsam kui ühiskond, siis poleks põhjust neuroosi loomiseks, millega ta nüüd katab oma „patte.“ (Sõrendused minu. H. J.). Väga kena. Ainult kahju, et see kõik on esitatud individuaalpsühholoogia sildi all. On selge, et individuaalpsühholoogia seisukohalt ei saa üldse rääkida mingist üksiku „endaohverdamisest“. Siin vastuolusid üksiku ja ühiskonna vahel ei ole. Vastuolusid elab läbi ainult neurootik, „normaalne“ ületab need pidevas sünteesides reas. Niikaugelt, kui inimene on normaalne, lahendab ta oma eluülesandeid, ja siin ei saa kõnelda mingist „endaohverdusest“; ohverduse mõistegi on pärit neurootilis-individualistlikust ideoloogiast.

Lk-l 29 andekusest rääkides väidetakse, et „mõistagi asendamise (kompensatsiooni) abil meie ei saavuta andekust ega geniaalsust“. Kuid individuaalpsühholoogilise teooria ainulaadus ju selles seisabki teiste paljude intelligentsus- ja andekusteooriate seas, et ta ei tee põhimõtte list vahet, kas andekus on sünenud elundite ala- või üliväärsusest. Sest isik on psühhofüüsiline tervik ja personaalse sihipüüdluse seadus jääb kehtivaks ka siin. Samal leheküljel tõendab autor, et geenius pidavat erinema tavalisest inimesest kvalitatiivselt. Kuid algallikas

Wexberg nimetab seda ainult kui ühte võimalikku arvamust. Tõepoolest ei leia Wexberg oma arutlusis aga ühtegi teoreetilist pidepunkti, mille najal võiks eraldada geeniust talendist või tavalisest inimesest.

Lk-1 51 lausutakse: „Koidula oli jonnakas ja närviline laps, kelle vastupanu oleks tulnud murda vaikse rahuliku üleolekuga“. (Sõrendused minu. H. J.) Individuaalpsühholoogiline kasvatus ei lähe kedagi „üleolekuga murdma“, sest ta teab, et nii murrab ta ka inimese julguse.

Peatükid „Lapse hirmust“ ja „Vabasurmast“ oma käsitelul ei vasta üldse individuaalpsühholoogilisele tõlgendusele. Kuigi autor püüab siin järeldusi teha mainitud teooria seisukohalt, kipuvad need vahel minema viltu.

Ka väljendustäpsus jätab mõndagi soovida. Paiguti paisub see koguni kaunis mugavaks paabelisegaduseks. Nii näit. kohe alguses öeldakse: „Psühholoogia esemeks on igapäevane psüühiline elu“. Kas ainult igapäevane? „Hingeelu on pidevalt voolav teadvuse-elu.“ Kuhu jääb siis „teadvusetu“ hingeelu? Muide tarvitab autor segamini termineid teadvuslik, teadlik; alateadvuslik ja alateadlik. Samal leheküljel on öeldud, et „psüühiline elu ja biokeemiline protsess on omavahel täielised vastandid“. Kas mitte erinevad? „Platzangst“ on tõlgitud „lagendikuhirmuks“.

Kahju, et esimest individuaalpsühholoogia tutvustamiskatset on võetud liiga kergelt.

H. Jõulmaa.

Prof. dr. Eino Kaila: Mis on „vaim“? Vaimse isiksuse kujunemine ja ühiskond. Eestistanud A. Elango. „Elav Teadus“ 46. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1935. 110 lk. Hind 1 kroon.

Ülalnimetatud teosele lähenedes me ei tohi unustada tema alapeal kirja: „Vaimse isiksuse kujunemine ja ühiskond“. Mäletades ainult teemat „Mis on „vaim“?“ asetaksime kergesti teosele ülekohtuselt suuri nõudmisi. On ilmne, et E. Kaila ei püüa siin keerulist vaimu probleemi lahendada kogu tema laiuses, vaid uurida vaimuse osa inim-isikus kui orgaanilises tervikus. Tähelepanu on koondatud vaimu olenevusele muudest elunähtustest; vähe on nähtud selle kõrval tõtt tabava vaimu autonoomsust. Kuid vaim laseb end viljakalt vaadelda ka autonoomse ja üleisikulise suurusena.

Autori arvates on vaimsus „osa bioloogilisest elust“. Vaimsetel tarvetel on koht inimisiksuses muude „madalamate“ tarvete kõrval. Ja viimased mõjustavad tunduvalt meie vaimuelu — mõtlemine on inimestel harilikult soovonelemine, teadus eeskätt vahend mingi animaalse tendentsi teenistuses, kõrgete ideede varjus elavad end välja „madalad“ tungid. Vaimse elu iseseisvusetust muu bioloogilise elu suhtes tõestab autorile ka vaimse taseme langus „kesksete“ ajuvigastuste puhul. Üsna huvitavad ja uued peaksid meie lugejale siin tunduma paljud sidemed, mida autor paljastab elu „kõrgete“ ja „madalate“ nähtuste vahel.

Küllalt lugemisväärne ja huvitav on autor sealgi, kus ta püüab iseloomustada vaimse elu arengut. Õigusega on rõhutatud seda tähtsust, mida vaimse elu tekkimisel omab esindavate märkide leiutamine. Palju tõtt on ka selles, et lapse vaimne areng ei alga nii, et üksikuid selgeid kujutlusi ja mõtteid üksteisega liidetakse aina laienevaks maailmapildiks, vaid toimub pigemini sel teel, et esialgselt ebamäärast välismaailma üldmuljet analüüsitakse enam ja enam üksikosadeks. Võib ainult kahelda, kas autor, õigusega jalule seades analüüsi ja dissotsiatsiooni täht-

sust, ei lange mõnes väljenduses teise äärmusse, pidades analüüsi teel saadud üksiknähtuste sidumist liiga tähtsusetuks vaimse arengu jätkumisele. Huvitav ja osalt meil õige uudne on mitmesuguste elunähtuste vaatlemine organismi kui mõtteka terviku seisukohalt. Paljud nähtused, millele psühhoanalüüs tähelepanu juhtinud ja seletada püüdnud, omandavad organismi kui terviku tarbeist lähtumise läbi loomulikuma selatuse kui seni. Tunduvalt peaksid tõstma mitmegei lugeja enesetundmist ja elutundmist arutlused vaimse ja hingelise elu häiretest üksikindiviidi juures kui ka ühiskonnas.

Raamatu tugevus seisab mitmekesisel ja huvitavas elunähtuste analüüsis. Pisut ebamääraseks aga jäävad kõige sügavamad printsiibid, millele autor toetub. Nii ei ole selge, mil määral just elusoluste juures organism kui tervik määrab osade kujunemise ja tegevuse ning mil määral osad omakorda võivad omada teatud määravat mõju tervikusse.

Autori filosoofia-ajaloolis ja ajaloolis arvamuses leidub kohati üht-teist küsitavat. Descartes'ile näib Kaila omistavat arvamuse, nagu algaks vaimne areng eneseteadvusega, oma mina ja oma hingeelu kogemisega (lk. 94 ja 16). Siin näib autor valesti mõistnud Descartes'i „kaasasündinud ideid“, mille hulka kuulub ka inim-isiku eneseteadvus. Nende ideede omapära ei seisa selles, et nad oleksid ajalisel antud teadvuses enne teisi, vaid et nad tekivad mõtlemise enese jõust ilma välisesemete mõjuta. Prantsuse revolutsiooni fakte käsitleb autor liiga kergelt, kui ta vajab illustratsioone oma teooriaile. Pole õige, et „kõik, mida ratsionaalselt kaalutledes võiks tahta — ühetaolus seaduse ees, õiglase maksustamine, kodanikuvabadus jne. — oli saavutatud revolutsiooni esimeste nädalatega“ (lk. 108). Siin on Kaila liiga palju usaldanud oma autoriteedi H. Taine'i ilmselt ühekülgsed väiteid. Prantsuse rahva õiglasel soovil täitusid väga aeglaselt. 4. augustil 1789. a. otsustati Prantsusmaal küll feodaalne kord kaotada, kuid ainult sel teel, et talupojad end vabaks ostaksid feodaalkohustusist. Väljaostu tingimused selgusid alles mais 1790. a. ning nad olid väga rasked. 1791. a. antud põhiseaduses oli valimistsensus määratud selline, et valijate arv oli tunduvalt väiksem kui enne revolutsiooni peetud generaalseaduste valimisel. Revolutsiooni kolmandal aastalgi polnud seega teostatud kodanikkude üheõiguslus, rääkimata revolutsiooni esimesist nädalaist. Kuid on vahet liiga palju nõutud, et filosoof peaks hästi kodus olema igas ajaloo perioodis.

Kuigi raamatus leidub üht-teist vaieldavat, suudab ta lugejale kahtlematult näidata teid enda, kaasinimese ja ühiskonna elu mõistmiseks. Pakkudes elavat teadust elu enda jaoks, on ta teretulnud meie väheses filosoofilises kirjanduses.

Leo Anvelt.

K. A. Hindrey: **Meie metsloomad**. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1935. 102 lk. Hind 1 kroon.

K. A. Hindrey: **Meie koduloomad**. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1935. 100 lk. Hind 1 kroon.

„Elava Teaduse“ seeriast huvitavamaid raamatuid on kahtlemata kaks ülalmainitud. Oma värske elulisuse, ilmeka ning elavalt liikuva kujutamisviisiga moodustavad nad üsna isuäratava hulga tõesti elavat teadust.

K. A. Hindrey huvi loomade vastu pole ainult subjektiivne ega tundetoonitatud, vaid seotud ühtlasi rõhukalt süvenenud asjalikkusega. On antud hoolikal asjatundmisel põhjenevaid kujutusi kõigist meie täht-

samaist mets- ja koduloomadest. Esimeses raamatus tutvume meie metsade, puisniitude ja nurmede imetajate loomadega, kellest on esindatud kõik meil esinevad sugukonnad, alates tuntumate suurimetajatega, nagu põder, hirv, karu, hunt, rebane jt., ja lõpetades säärase harva kohatavatega, nagu on kärplased (nugised, tuhkrud, nirkid, saarmad, naaritsad, mägrad), väikesed karihiirlased (vesimutt, kodumutt, karihiired), mitmesugused nahkhiirlased, jäneslased, oravslased. Ei puudu koguni päris haruldaseks saanud unihhiirlased, nagu on oravhiir ja pähklihiir.

Teine raamat tutvustab üksikasjalisemalt meie üldiselt tuntud koduloomi, nagu koera, siga, lammast, veist, hobust, kodukassi, koduküülikut jt.

Kogu see rikkalik loomastik saab meile sageli huviäratavaks juba sellistest tabavalt iseloomustavaist pealkirjadest alates, nagu „jõmmjüri“ (karu); „väike ürgvana“ (siil); „kooperaak“ (mäger), „öökummitajad“ (nahkhiired) jne. Autori koduselt hubane suhtumus ja võrdne kiindumus neisse kõigisse ahvatleb tavaliselt juba esimestest ridadest peale kaasa elama. Me ei näe seda naiivset halvustamist, mida tavaliselt jagatakse loomade antropotsentrilistes käsitlustes eriti verejanulisemaile kiskjaile. Kirjeldused haaravad enamiku tähtsamaid momente, nagu loomade eluviise, käitumist ja hingeelu toidu hankimisel, hoolitsemist poegade eest, sugudevahelisi suhtumisi jne. Selle kõrval tutvustatakse ka üksikute liikide leviku ja sugulussuhetega. Peagu puudutamata on aga jäänud üks küllalt oluline küsimus: loomade kehaehituse otsustavkohasus, kokkukõla ühelt poolt looma üldise kehaehituse ja üksik-elundite kuju ning teiselt poolt ümbritseva olustiku ja looma eluviiside vahel. On täheldatav, et täieliku kujutluse loomast kui zooloogilisest objektist saame suurel määral, just esile tõstes tema morfoloogilise külje ühendust miljöoga. Vastamine küsimustele, miks omab loom just niisugust väliskuju, mis tähtsus on, et see või teine elund omab just sellist ehitust, oleks süvendanud oluliselt lugeja käsitust loomast ja kasvatanud loodusteaduslikku mõtlemisviisi.

Koduloomade käsitluses on pöördud sobivalt tähelepanu sellele, kuidas on mõjunud loomasse sajandite kestel toimetatud valik inimeste poolt.

Võrreldes on metsloomade vaatlus elavam ning vahelduslikum, ühtlasi aga ka pinnalisem. Enam süvenemist, sisulist kaalukust ning detailsust leiame teisest raamatust. Kui esimeses raamatus oli esikohal looma käitumine ja eluviiside kirjeldus, rõhutatakse siin eriti looma põlvnemislugu metsikuist esivanemaist ja tõuküsimusi. Nagu võis oodata, on muu kõrval kõige üksikasjalisemalt jälgitud koerte tõuge, mille vastu autor on osutanud juba varem kehvvalt nähtavat huvi. Tõuküsimused on autorit veedelnud käsitlema neidki sugukondi, kes ei ela meie elustikus, näit. prisca-kitsi, kes on põlvnenud hoopis teisest metsikust liigist kui meie kodukits, ei esine meil ega meie naabermaadeski.

Mis puutub illustatsioonidesse, siis on neil selliseis raamatuis suur tähtsus. Koduloomade pildid täidavad küllalt hästi oma ülesannet, metsloomade skemaatilised joonised jäävad aga paratamatult puudulikuks.

Raamatute vähesed puudused, arvestades töö populaarteaduslikke ülesandeid, pole kuigi täheldatavad. Hindrey on igatahes rikanud meie vähest loodusteaduslikku kirjandust üsna silmapaistvate saavutustega. Ta on viinud meid tunduvalt lähemale kodumaa metsloomadele, kel tuleb pidada kõige rangemat võitlust karmis põhjamaa looduses oma olemasolu ning liigi säilitamise eest, ja näidanud meie koduloomi uudes ning süvendatud valgustuses.

Bernhard Sööt.

Eesti ajalugu I. Esiajalugu ja Muistne Vabadusvõitlus. Kirjutanud H. Moora, E. Laid, J. Mägiste, H. Kruus. Tegevtoimetaja H. Moora, peatoimetaja H. Kruus. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1935. XVI + 376 lk., 170 pilti ja joonist. Hind 7 kr. 50 s.

Tsiteerides ülalnimetatud teost, on õieti üleaarne mainida hinda, sest osta raamatut niikuinii ei saa — terve trükk, 2000 eksemplari, on müüdnud ettetellimiste kaudu! See tõsiasi näitab paremini kui miski muu, kuivõrd tarvilik see teos meile oli, teos, mis sõna tõsisel mõttes on tunginud rahva kõige laiemasse kihtidesse. Niisuguse pikemaks ajaks teatud „raudvarana“ mõeldud raamatu suhtes on muidugi nõuded kaunis suured: ta peab olema asjatundlik, ülevaatlik, edasi andma uusi-maid uurimustagajärgi jne. Meeleldi tuleb konstateerida, et raamat täidab hästi teemale pandud lootused.

Peatume siin kõigepealt teose muinasteaduslikul osal, mis võtabki enda alla üle kahe kolmandiku (lk. 1—269). Muinasteadus on käsitletud üsna laialt, võttes arvesse mitte ainult muinasteaduslikku materjali, vaid kasustades ka keeleteadust (J. Mägiste poolt) ning arvestades teiste teadusvaldkondade uurimistulemusi, nagu geograafia, geoloogia, majandusteadus, rahvaluule, ajalugu jm. Kõigi nende teadusvaldkondade rakendamine võimaldab anda haruldaset täielikku ja plastilist ülevaadet meie esiajaloolise kultuuri arengust, sest et seda mitte ainult ei kirjeldata, vaid analüüsitakse selle sügavamaid, looduslikest oludest, asendist jne. sõltuvaid põhjusi. Samal otstarbel pööratakse tarvilist tähelepanu ka meie naabermaade kultuuridele, mille taustal Eesti kultuuriareng ongi alles arusaadav. Siiski ei valgu töö laiali, nagu see säärase käsitlusviisi juures kergesti võiks juhtuda.

Võrreldes käesolevat teost samalaadiliste varemini ilmunud töödega, näit. samade autorite hulgast H. Moora poolt 1932. a. avaldatud tööga „Die Vorzeit Estlands“, tähistab „Eesti ajalugu“ jällegi edusammu uurimismeetodite ning nende tulemuste süvendamise mõttes. Kui näit. eelmises töös autor jäi veel teataval määral kahtlevale seisukohale vanemate ajajärkude (kivi- ja pronksiaja) rahvastiku küsimuses, siis võib ta nüüd juba palju kindlamalt meie maa pideva asustuse soome sugu rahva poolt viia tagasi vähemalt noorema kiviajani, mille avalduseks oli kammkeraamiline kultuur. Selle asustuse pidevuse kindlaksmääramisel on muidugi suuresti kaasa aidanud mõned viimaste aastate uued leiud, nagu pronksiaja asula-leid Asval jm. Ka soome-ugrilaste levik kiviajal edelasse, Läti-Leedu ala kaudu Ida-Preisisse, näib muutuvat järjest tõenäosemaks.

Meie esiajaloolises materjalis ongi olnud seni kaks suurt lünka — pronksiajal, resp. eelrooma raua-ajal, ja keskmisel raua-ajal. Ainese peaaegu täieline puudumine on sundinud vanemaid uurijaid oletama siin koguni väljarändamisi ja hiljemini maa uuestiasustamist. Pronksiaja ja eelrooma raua-aja välise kehvuse — metallileidude vähesuse — seletab H. Moora veenvalt Eesti geograafilise asendi ja sellest tingitud metalli kallidusega; samal ajal aga toimus meil üks suuremaid kultuurilisi edusamme — üleminek anastavalt elamisviisilt tootvale, põllumajandusele. Väga problemaatilises kivikastkalmete päritolu küsimuses ei võta ka autor lõplikku seisukohta. Nende tuletamine ühes väheses rahva juurdevooluga Ojamaalt tundub kaunis vastuvõetav. Selgusetuks jääb aga suur vahe, mis valitses nn. gorodištše- ja kivikastkalmete kultuuri piirkonna vahel, eeldades, et nad kuulusid ühisele soome-ugri rahvale. Oletus, et Eestiski tulevikus võib leida gorodištše-kultuuri jäänuseid, pole muidugi võimatu, kuid see veel ei lahenda küsimust lõplikult.

Teine lünk — keskmisel raua-ajal — on juba kõrvaldatud mitmete uuemate uurimustega. „Eesti ajaloo“ on see „kriisiaeg“ ja selle põh-

jused analüüsitud üksikasjaliselt ja veenvalt; edaspidised spetsiaaluurimused lubavad seda võib-olla veelgi lühendada, sest näib, et mõningad seni rooma raua-aega kuuluvaks peetud vormid võisid Eestis oleida veel keskmise raua-aja algupoolel.

Erilist rõhku on pandud asustusküsimustele. Mitte üldjooneline, vaid detailne, leiukohast leiukohani, külast küalani läbi viidud ja ühtlasi ajaloolisi andmeid ning looduslikke olusid arvestav uurimine on võimaldanud rekonstrueerida näit. nii tihedat teede võrku, nagu näeme „E. a.“ joonisel 71 ja 73, või asustuse järkjärgulist levikut Tallinna ümbruskonna topograafilisel kaardil joon. 62. Asustus ja sellega ühenduses olev majanduselu loob aluse teistele eluavaldustele, nagu ühiskondlik korraldus, sõjandus, vaimne kultuur jne. Viimaks nimetatud küsimuste käsitlemisel noorema raua-aja kohta — enamasti E. Laiu poolt — on ohrtralt kasutatud „Läti Henriku kroonikat“, „Taani hindamise raamatut“ ja teisi ajaloolisi allikaid, mis lubab luua palju mitmekülgsema sünteesi, kui seda oleks võimaldanud ainuüksi puht-arheoloogiline aines.

Raamatu välist külge tuleb pidada õnnestunuks. Illustratsioon on rohkesti, ja need on peale mõne üksiku tehniliselt head ning sisult otstarbekohaselt ja huvitavalt valitud (näit. mitmesugused etnograafilised paralleelid). Muistset elu rekonstrueerivad pildid (kiviaja küla, söttaminek nooremal raua-ajal, Ümera lahing, saarlaste laevastik Koival, Muhu linnuse ründamine) annavad hästi edasi arheoloogilisest materjalist ja ajaloolistest allikatest tuntud fakte. Puuduvat pidi aga muidugi täiendama vaba fantaasia. Piltide kompositsioon — enamasti O. Kangilaski töö E. Laiu andmeil — tundub elav ja usutav.

Suur osa illustratsioon on ilmunud siin esmakordselt, osa on tuntud ka juba varemini ilmunud kirjandusest. Kulude kokkuhoiu arvele tuleb vist panna mõnede piltide teatud ülekuhjamist esemetega, näit. joon. 53, 78 jt. Ei saa pidada päris otstarbekohaseks kaartide juures tarvitatud võtet, et märkidele on juurde lisatud seletusena vaid numbrid, seletused ise aga leiduvad alles vastavate numbrite all jooniste allkirjades. Sellest tingitud kahekordne otsimine võib muutuda segavaks kõigepealt märkiderohkeil kaartidel, nagu näit. joon. 38, 62 jt. Joon. 65 on juhtunud väike segadus alanumbrite ja vastava allkirjaga. Kaardil joon. 48, mis kujutab Läänemere idaranniku kultuurühmi rooma raua-ajal, oleks olnud soovitatav välja tõsta Ida-Preisi rühma erilise märgiga, sest selle asustamises balti (preisi) hõimude poolt ei tohiks olla kahtlust.

Niipalju esiajaloolise osa kohta. Ajaloolist osa arvustama ei loe allakirjutanu end kompetentseks. Kuid vähikunagi seda lugedes jääb sama mulje, mis elmisestki — on huvitavalt ja üksikasjaliselt, kuid siiski mitte venivalt, edasi antud Muistne Vabadusvõitlus. Eriti tahaks välja tõsta H. Kruusi kirjutatud peatükke illustreerivaid eestlaste ja naaberhuvaste retkede kaarte (joon. 131, 142, 146 ja 154), mis selgemini kui pikad kirjeldused annavad kujutluse meie maad laastanud sõjamoollust.

Lõpuks tahaks veel nimetada, et terve teos mõjub sümptantselt oma sorava, kuid siiski kaine, paatosest vaba stiiliga. On hoidutud praegusel ajal nii mitmel pool moes olevaist ülistusist, pole varjatud varjukülgi. Tõetruult edasiantud faktid kõnelevad rohkem rahva püüdeist ja saavutusist kui pateetilised arutlused. Asjalik, teaduslikkuse piirides püsiv teos on jäädavaks mälestussambaks rahva kultuuririkkale minevikule.

M. Schmiedehelm.

Vastutav toimetaja: D. Palgi. Väljaandja: Eesti Kirjanduse Selts.

E. K.-Ü. „Postimehe“ trükk, Tartus 1936.